De avond dat Mina mij meenam

Neel Doff

Vertaald door: Wim Zaal

bron
Neel Doff, *De avond dat Mina mij meenam* (vertaler Wim Zaal). Meulenhoff, Amsterdam 1974 (uitgave)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/doff001avon01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

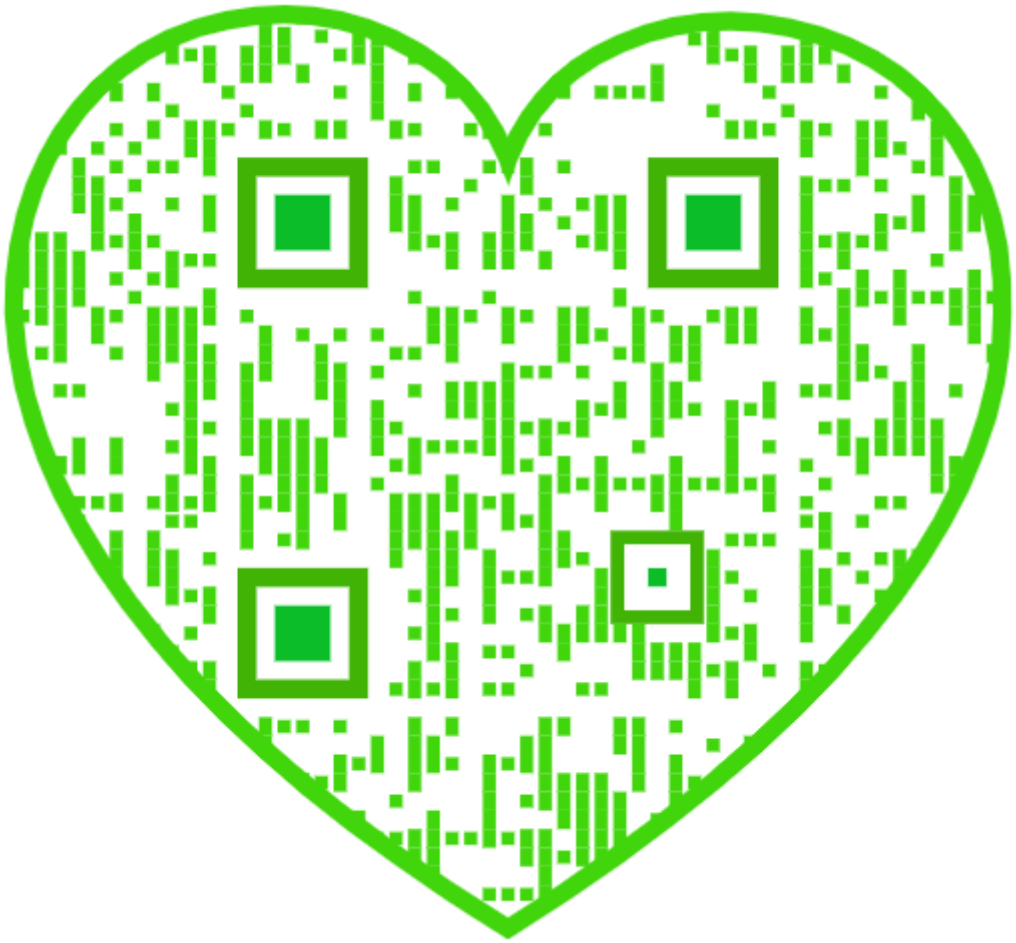

Het Dienstje

[*]

Een vriendin van mijn oudere zuster was keukenmeid bij een joodse diamantslijper, en kwam vragen of ik daar niet wou dienen als kindermeisje. ‘Je moet maar denken, er is geen winkel aan huis, en als je komt zijn we met z'n drietjes: ik, de min en jij. Het is bij joden altijd goed dienen, ze zijn niet gierig en ook niet groots.’

Ik ging er met moeder heen; na het gebruikelijke heen-en-weer-gepraat namen ze mij voor een halve gulden in de week, met kost en inwoning, maar zonder bewassing. Ik kwam er diep teleurgesteld vandaan. De vrouw was een toonbeeld van lelijkheid, terwijl ik juist op een beeldschone dame had gehoopt, al was 't alleen maar om trots op haar te zijn en bij mijn vriendinnen met haar te geuren - ik zou dan ook vast en zeker veel van haar gehouden hebben... En nu kwamen heel mijn trots en mijn behoefte aan bewonderen in opstand tegen dat ongezonde, vormeloze mens, zó lelijk, dat ik van louter ergernis besloot een hekel aan haar te hebben.

Twee dagen later zou ik beginnen. Ik bezat geen fatsoenlijke jurk, dus leenden we twee gulden die ik beloofde op alle weken met een kwartje terug te betalen. Het was hartje winter, maar evengoed kochten we paarsachtig katoen voor de jurk en een rood-wit boerenbontje voor de schort.

‘Maar het wordt een schort die je om je middel knoopt, hè, moe, en een jurk met een lange rok...’

‘Tuurlijk, Keetje, voor jou geen korte rok meer en geen schort die om je nek hangt. Als je bij vreemden in huis gaat, moet je pront voor de dag komen, dan ben je geen

kind meer.' Ze had het even te kwaad en slikte. 'Je bent nu bijna veertien, het wordt tijd dat je de kost gaat verdienen. Ik hoop dat je ook écht groot zult worden, en leert dat er andere dingen op de wereld zijn dan Keesje, Klaasje en de papillotten voor Naatje.'

'Maar ik brei ook hun kousen, ik help vaders sokken stoppen, ik was de kleintjes, doe hun haar...'

'Wat dat aangaat, ja, je poetst en kamt ze alsof ze naar de tentoonstelling moeten om een prijs te krijgen. Maar daar gaat het in 't leven niet om. Je moet nu werken voor je geld, je moet je inspannen, dat de mensen voor wie je werkt tevreden zijn.'

'Maar wie wast de kleintjes hier, en wie verschoont Catootje als ze weer nat is?'

'Zo'n kinderachtig schepsel, nu grient ze alweer... Met de kleintjes over de grachten wandelen om hun krullen te laten bewonderen, en aan de buren laten zien dat er een nieuw tandje doorkomt op de plek waar je het oude hebt uitgetrokken - dacht je dat ze daar hun buikje mee konden vullen? Wat je gaat verdienen is altijd nog de helft van de huur. Daarmee help je óók.'

Zij naaide koortsachtig aan mijn jurk en liet me om de haverklap passen, mij zo druk wendend en betastend dat ik er woest van werd.

'Als hij niet lang genoeg is, ga ik er niet heen, hoor! De zoom is te hoog, de jurk te kort, kijk maar...'

'Welnee, hij komt tot je enkels; wat heb je eraan als hij door de modder sleept.'

En met ons tweeën zoomden en naaiden wij voort.

De volgende dag, toen de kleren bijna klaar waren, lieten de joden ons zeggen dat ik niet meer hoefde komen. Ze

zouden tóch maar geen kindermeisje nemen. Maar we hadden moeten lenen! Hoe zouden we dat terugbetalen als ik geen werk had? Moeder nam de nog onafgemaakte jurk en schort, en ging erop af.

Bij haar thuiskomst vertelde zij dat alles in orde was, ik kon de volgende morgen aan de slag. ‘Ik heb haar gezegd: mevrouw, moet u eens horen, ik heb geld geleend om mijn dochtertje ordentelijk naar u toe te sturen; ik zou nu niet weten hoe ik het terug moest geven, en de kleren zijn geknipt en bijna afgenaaid.’

‘O,’ antwoordde ik, ‘moet ik mevrouw zeggen.’

‘Nou en of, ik kon echt niet juffrouw zeggen, want ze had twee rollen vlechten op haar hoofd en twee rijen krullen van achter, zoals de dames die dragen. En jij zult het toch ook wel prettig vinden, denk ik, om bij een mevrouw te wezen: voor een eerste dienstje geeft dat aanzien, en bovendien, als je drie meisjes in huis hebt...’

's Anderendaags ging ik er dus heen, een plooimutsje van witte tule pal op m'n hoofd, mijn lange jurk aan en mijn echte vrouwenschort voor. De meisjes van mijn leeftijd riepen mij na: ‘Moet je háár zien, die denkt dat ze groot is omdat haar jurk op haar hakken valt!’ Ik schaamde mij en was tegelijk trots in mijn uitrusting; maar wat me bijna overstuur maakte, was het idee dat ik nu bij vreemden zou wonen en 's nachts in bed de bolle billetjes van Klaasje niet meer in mijn schoot zou voelen. En ook was het zo, dat de joden ons, christenmensen, altijd een beetje angst inboezemden.

[**]

Het gezin waar ik kwam te werken, woonde in de Kerkstraat. Die bochtige straat, die tussen twee grachten in een halve cirkel door een groot deel van Amsterdam loopt, had toen geen trottoirs: de stroken voor voetgangers waren kenbaar aan gele steentjes. De huizen van bruingeteerde baksteen met hun trap- en klokgevels en hun witgeschilderde lijsten rond de kleine raampjes, hingen allemaal scheef. Het ene naar voor, andere naar achter of opzij, al naar gelang welke heipalen waren verzakt. De deuren hadden nog vrijwel allemaal hun oude kloppers en waren in twee helften gedeeld, een boven- en een onderdeur. Voor ieder huis een blauwstenen stoepje met aan weerszijden een bank of een waaiervormig hekje met ijzeren punten, en over de breedte van de stoep liep een gootplank die werd opgelicht als je water wegspoelde. Langs een buitentrapje kwam je in de kelders, waar meestal winkeltjes in werden gedreven. De huurders die er 't best van konden komen, woonden beneden; het bovenhuis werd soms per verdieping, soms per kamer verhuurd. De huizen die maar door één gezin werden bewoond waren de trots van de straat en hielden het aanzien hoog.

Mijn meneer en mevrouw bewoonden een benedenverdieping, die uit drie kamers achter elkaar bestond (je moest dus door de middenkamer heen om in de achterste te komen, die als keuken dienst deed) en dan was er nog een bovenkamertje-achter, dat op een nattig tuintje uitzag. Ze sliepen in de sombere middenkamer zonder vensters, waar een grote bedstee met klapdeurtjes stond; Aal

de min sliep met de baby in een planken bedstee die van de keuken afgescheiden was, de kinderen in de bedstee van het vertrekje boven en ik daarvóór, met mijn strozak op de grond. Wegens gebrek aan ruimte ging de keukenmeid 's nachts naar huis.

Mijn baas was in de diamantcrisis ouwe-kleerkoop geweest, maar nu het in de diamant weer best ging, ontzegde de familie zich niets.

Zijn vrouw, gebocheld en mank, had een ziekelijk gele gelaatstint, ogen van onbestemde kleur maar heel stekend, vale brede lippen die een bleek tandvlees en een rot gebit aan het oog onttrokken, ze droeg minstens twee el valse vlechten als een tulband om haar hoofd gewonden, en twee krulleslierten die op haar bochel dansten. Midden in de winter droeg ze nog wijd wapperende peignoirs met wit borduursel en liep daarin over straat om bezoekjes te maken: ze vond dat je in je eigen straat als thuis was.

's Morgens wies zij het gezicht met een puntje van de handdoek, gedoopt in een schaaltje warm water dat op tafel stond. Vervolgens had ze ruim een uur nodig om zich te kappen, wat ze deed voor een kapspiegeltje dat net groot genoeg was om er haar hoofd in te zien. Intussen maakten de keukenmeid, de min en ik de bedden op; mijn beddegoed legde ik overdag op dat van de kinderen. Ik moest ook de kleine Saartje van drie uit wandelen nemen, maar de moeder had het niet op frisse lucht begrepen en soms kwam Saartje er wekenlang niet uit. De baby kwam helemaal nooit de straat op: ‘Niets is zo schadelijk voor de kleintjes als de buitenlucht.’

Tussen de middag aten wij met mevrouw in de keuken: brood, smalle reepjes zoute haring en koffie.

De keukenmeid verliet ons al gauw omdat zij 's nachts niet kon overblijven: de dagdienstjes waren voor de gewone meiden, de hitjes, en haar reputatie als serieuze keukenmeid begon eronder te lijden. Zij kreeg geen opvolgster, dus de min moest mevrouw nu een handje toesteken voor het avondeten, dat ik dan in de grote middenkamer opdiende. De grootste moeilijkheid voor ons christenmeisjes was om de potten en pannen voor boter, vis en vlees goed uit elkaar te houden, want alles moest *kosjer* zijn. Evengoed werd op vrijdagnamiddag vóór de sabbath, als meneer met zijn werk klaar was, voor hem een biefstukje in boter gebakken; we hadden een streng verbod om over die biefstuk met boter te praten, en vooral mochten we niets zeggen tegen de ouders van mevrouw, die veel over huis kwamen.

Meneer, die altijd zwart van de vuiligheid was wanneer hij van de slijperij kwam, wies zich op zo'n vrijdag in de keuken terwijl mevrouw het vlees voor hem bakte. Hij gaf ons allemaal een hapje op zijn vork, want zoiets lekkers wilde hij niet alleen eten, en de anderen laten toekijken. Smakkend met de lippen dronk hij er een glas port bij.

‘Na, Betje, laat ze ook een slokje proeven!’

Zij gaf ons om de beurt een bodempje. Toen zei hij: ‘Dat heb je weer lekker gebakken, Bet. En kijk, ik eet het zoals de heren in het restaurant; de nette manier is om 't met je mes te eten, kijk zó...’

Hij sneed een stuk af, nam het op zijn mes alsof dat een lepel was, en stak het zo in zijn mond. Toen hij zag dat ik die fijne manieren met open mond gadesloeg, knipoogde hij naar zijn vrouw.

's Zondags vertelde ik dat allemaal thuis en wilde ik voordoen hoe het moest. Maar moeder zei dat ik die

dingen maar aan de deftigheid moest overlaten: ‘Wat ons betreft, onze mond is door de tegenspoed dubbel zo groot geworden, de hoofdzaak is dat wij te eten hebben, de manier waaróp doet er niet toe.’

[***]

Driemaal daags moest ik naar de kelder tegenover, om gloeiende turf en kokend water voor de koffie te halen. Het diepe hol stond altijd onder water: alleen over planken die op houtblokken lagen kon je droogvoets naar achteren komen. Ramen waren er niet, alle licht kwam van het grote vuur waar een ketel met 'n kraantje boven hing. De oude vrouw van wie de nering was, leed aan waterzucht: ze zat onbeweeglijk in een diepe leunstoel die ook op houtblokjes stond, en staarde in de reusachtige vuurgloed van wel honderd turven, terwijl het water onafgebroken doorzong. Met enorme tangen taste zij de turven op of deed ze in de testen van haar klanten, en onder 't kraantje vulde zij de koffiekannen met kokend water.

‘Dat is voor jou, Keetje, een babbelaar omdat je een goeie meid bent. Jij vergeet een kaduuk oud mens niet. De keukenmeid ging naar Barend, maar Barend is jong en de water-en-vuurkoop is geen mannenvak.’ En met haar handen als kolenschoppen gaf ze mij een balletje. Háár handen vond ik niet eng, want die waren zo geworden door het werken, maar die lange geelwitte handen van mevrouw - arrejazzes!

De kelder zelf was altijd donker. Het flakkerende, bruinrode licht werd alleen weerkaatst door de speelgoedjes die kleuters hier kwamen kopen: trekpoppen van beschilderd hout, poppekastfiguren die onder het bereik van 't oudje tegen een tussenschot hingen, bikkels in een netje, tollen en knikkers die in aarden schotels op een kruk of naast de leunstoel lagen, poppetjes en cents-

prenten. Tussen dat alles glansde het gezicht van de vrouw zelf, gezwollen en goedig; eromheen de linten van haar muts en met, onder de verzengde wenkbrauwen, ogen als vochtige holletjes. De nieuwe turven op het vuur vervulden de kelder met een prikkelende rook die op de ogen en de keel sloeg.

Het gebeurde bij mijn bezoekjes dikwijls, dat ik op een krukje ging zitten en bij het licht van de vlammen de centsprenten spelde. Ik had ook wel met de bikkels willen spelen, maar ik wilde niet teveel laten merken dat het kinderspeelgoed mij nog zo aantrok en dus bleef ik bij de prenten, liefst De schone slaapster of Assepoes.

De vrouw zat naar mij te kijken met een glimlach op het gezicht. Op een dag vroeg ze: ‘Wat doe je toch met je haar, Keetje? Je bent zo blond, niet te geloven; en de ene kant van je neus is als goud, je ogen zijn zo groot als glazen bolletjes...’

‘Ik doe geen olie meer in mijn haar, dat is uit de mode... en mijn neus, wat is daar voor bijzonders aan?’

Ik begon eraan te wrijven.

‘Laat maar, 't is het vuur...’ En zij vervolgde: ‘Ja, dat is erg lief van je, Keetje, dat je bij mij komt; als de mensen wegblijven nu ik aan de stoel gekluisterd ben, wat moet er dan van mij worden? Ik kan wel op een hofje komen, maar ik ben hier in de kelder geboren, in de bedstee ginds; mijn vader en moeder zijn daarin gestorven, en later mijn man. Dus je begrijpt wel, als ik hier zou vertrekken, zou het wezen of ik in tweeën gehakt werd; mijn ziel zou hier achterblijven... Tweeënzeventig ben ik nu, Keetje, en ik zeg je, ik zit nog liever in m'n eigen kelder vol water dan in het paleis op de Dam. Mijn moeder is gestorven aan 't water in de gewrichten, en zo zal 't mij

ook wel vergaan, maar dat kan me niet schelen; we hebben allebei ons leven in deze stoel doorgebracht en als m'n klantjes wegblijven, blijf ik hier zitten tot ik van de honger sterf; als ik hier wegga, zullen ze mij er in m'n kist uit moeten dragen...'

Ik huilde.

'Tuttut, meisje, hier hei-je nog een balletje. Vertel je juffrouw maar wat ik gezegd heb; jodenmensen hebben 't hart op de goeie plaats en ze zal je hier blijven sturen.'

Zij ging door met vertellen. 'Wat praten de mensen altijd over de zon? Voor mij gaat er niets boven deze gloed hier.' Zij pookte in de turven die een rossige rook verspreidden. 'De paar keren dat ik 's zomers wel buiten de stadspoorten wandelde, ben ik halfblind teruggekomen, ik was compleet misselijk van de scherpe zon. Hier is het licht tenminste zacht, 't geeft je rust. In de kelder hierachter, die van de mensen in het benedenhuis is, staat het water nog veel hoger; het klotst tegen de muur en het stijgt en daalt met het tij mee. Ik ben erop gesteld geraakt, ik heb het gevoel dat ik met de schuit naar de Haarlemse kermis ga...'

Toen zij merkte dat ik haar bijna bang begluurde, zei ze: 'Ik zie, je begrijpt niet dat ik van zo'n donker hol kan houden, maar je hebt zeker zelf nooit lang in één huis gewoond.'

'We zijn thuis met negen kinderen. We wonen liefst in een steeg; daar kunnen we een benedenwoning nemen, zodat de kleintjes op straat kunnen spelen. Ze krioelen dan wel in het riool, maar daar hebben ze nooit wat van gekregen. Alleen, láng blijven we nooit. Vader heeft niet altijd werk, ziet u, dus we worden weleens uit onze woning gezet.'

‘Dacht ik het niet, je kúnt niet weten wat het is om aan een huis te hechten. In tweeënzeventig jaar is hier niets van plaats veranderd en de straat is ook dezelfde gebleven. Alleen de buren zijn steeds nieuw, die komen en gaan: uit mijn jeugd is er niemand meer... Mijn nichtje helpt mij 's morgens opstaan, zet mij in de stoel met alles onder handbereik, en 's avonds komt ze langs om mij naar bed te brengen. De klanten helpen mij ook met 't een en ander; ach, kind, als ik mijn keldertje niet vóór mijn dood hoef te verlaten, heeft de Heer mij wélgedaan.’

De poppekastfiguren grijnsden mij met vertrokken smoeltjes toe. De trekpoppen leken met kromme armen en benen langs de muur omhoog te klimmen; de knikkers staarden mij als grote visseogen treurig aan. De aankleedpoppen leken wel idiote kindertjes, en op de prenten zag ik Blauwbaard dreigend voor zijn vrouw staan... Ik kreeg het benauwd, zo vlak bij het flakkerende vuur dat het hol afwisselend in een rode gloed dompelde en weer verduisterde, en dan de afgeleefde vrouw, die zat te mompelen... En in paniek holde ik de straat op. Stel je voor dat zij een heks was, een van die vrouwen waarmee moeder mij vroeger bang had gemaakt: dan hoefde zij zich alleen in 'n kat te veranderen en mij in haar klauwen door de schoorsteen mee te sleuren...

Maar de volgende dag kwam ik terug om weer te kunnen lezen - soms had ik Assepoes met één glazen muiltje aan de voet achtergelaten.

[****]

‘De schoenen van uw man zijn gebracht,’ zei ik op een morgen tegen mijn mevrouw.

‘Keetje, wanneer zul je nu eens leren dat je niet *uw man* maar *meneer* moet zeggen!’

‘Jawel mevrouw. De schoenen van uw meneer zijn gebracht.’

‘Alsjeblieft niet! Mijn meneer! De mensen zouden denken dat ik zijn liefje was!’

‘U het líefje van iemand!’

Mijn blik moet haar zó duidelijk hebben gezegd dat ze daarvoor veel te lelijk en potsierlijk was en een liefje minstens zo mooi moest zijn als de maintenée aan de overkant boven de stalhouderij, dat het arme gedrochtje tot de haarwortels toe bloosde, en me voor brutaal nest uitschold. Van die dag af bleef zij op afstand en begon ze mij lelijk te behandelen.

Terwijl haar man zich eens voor zijn sabbath-uitgang op een vrijdag stond te wassen, klaagde zij over mijn ongezeggelijkheid. ‘Wat u zegt, mevrouw,’ viel de voedster in, ‘ongezeggelijk dat ís ze. Laatst zei ik haar nog dat het onfatsoenlijk is om te lachen als een man je aankijkt. Maar ze antwoordde eenvoudig dat het mij, als ík fatsoenlijk was geweest, niet overkomen was een kind te krijgen.’

Meneer, die onder de zeep zat, moest ophouden met wassen, zó lachte hij.

Ik was verbijsterd dat dingen, die ik onder ons gezegd had, zomaar werden overgebriefd: voor mij bleven meneer en mevrouw tot de rijken en de joden horen, en ik

liet mijn reserve nooit schieten.

's Avonds moest ik mevrouw altijd naar haar moeder brengen. Zij leunde zwaar op mijn schouder en gaf me bij elke stap een peut, zodat ik in een soort zeemansgang moest lopen om met haar in de pas te blijven. Terwijl de mannen uitgang hadden, passeerde zij met al haar zusters en schoonzusters de avond bij haar moeder: altijd zag ik rond de tafel een half dozijn koppen met minstens twintig el valse krullen gedrapeerd. De rillingen liepen langs mijn rug wanneer ik dacht aan de dode vrouwen, wier haar dat eens geweest was: de hele steeg wist dat de rijkelui's pruiken van de hoofden der gestorven armen afgesneden waren.

De dames zaten meestal te naaien en vertelden dan over haar huishouden en kinderen, maar vooral over zwangerschappen, want van de zes waren er altijd minstens drie in verwachting. Ze aten gebakjes en nipten aan kleine kopjes chocolade; ze bemoeiden zich heel weinig met de anderen, want ze waren zó op zichzelf ingesteld dat alles wat niet rechtstreeks met hen te maken had, hen niet interesseerde.

Onder het middageten gebeurde het dikwijls dat mevrouw vertelde over de tijd dat ze in Amerika hadden gewoond, in Boston. Ze hadden er een ouwe-klerenzaak gedreven, die 's nachts werd geteisterd door jongensbenden die de boel leegstalen, een ware plaag was dat geweest; en toen ze hoorden dat het in Holland in de diamant weer goed ging, waren ze dolgraag weer teruggegaan. ‘Er is tenslotte maar één Amsterdam,’ zei ze.

Daar was ik het niet mee eens, je kon elders net zo goed van de honger sterven als in Amsterdam.

‘O nee, hier is het beter, hier kun je met een kwartje nog wat beginnen, en ergens anders...’

‘Maar je moet het eerst hébben.’

‘Een kwartje heeft iederéén wel.’

‘Ja, als je altijd een kwartje had, zou je nooit honger lijden, nergens. Mijn vader zegt dat de Hollanders te streng zijn om werkelijk goed te wezen en dat je aan Belgen en Duitsers meer hebt, vooral Belgen: die schamen zich niet overal voor. Keurig geklede dames vinden het helemaal niet erg op straat kersen te staan eten zonder zakdoek voor de mond, en hier is dat onfatsoenlijk.’

‘Kan wel wezen, maar hier ben je onder je eigen mensen. En wat is er bij hitte heerlijker dan de koelte van de grachten?’

‘Als de gierboot afvaart, is het niet zo fris.’

‘Ach Keetje, je praat maar wat en je weet nergens van.’

‘Mijn vader weet het, hij is in Brussel zijn zuster wezen bezoeken.’

‘Nou, er is maar één Amsterdam, zeg ik.’

En maar één jodenbuurt, dacht ik bij mezelf.

Ik kan niet zeggen dat ik gek was op kleine Saartje. Haar bleke, opgezette vlees stond mij tegen en haar steile, kleurloze haren kon ik niet luchten of zien. Ik wílde niet van haar houden, ik beschouwde zoiets als een verraad aan mijn broertjes Keesje en Klaasje, die met hun grote blauwe kijkers en blonde krullen juist zo mooi en fris waren. 's Morgens bij het eten gooide Saartje brood op de grond en dikwijls heb ik in de kolenkelder zitten snikken als ik eraan dacht, dat zíj niets hadden en dat volgestopte mormel het goede eten verknoeide.

Mevrouw mocht mij niet meer, en dat werd wederkerig

van de winteravond af, dat ik haar zoon van school moest halen. Hij had een zware overjas tegen de kou, en ik moest hem een sjaal brengen om zich extra in te pakken. Ik wierp tegen dat Moos echt niet in zijn wintermantel zou bevriezen, en dat ík de kou in mijn katoenen jurkje moest trotseren, want een jas bezat ik niet.

‘Ik heb niets om,’ zei ik op mijn hals wijzend, ‘en bijna niks aan m'n lijf.’

‘O jíj,’ antwoordde ze, ‘daar heb ik niets mee te maken en het kan me niet schelen ook; kom, schiet op, en waag het niet onderweg de sjaal om te doen.’

‘Daar hoeft u niet bang voor te zijn!’

Ik was liever doodgevroren dan iets te dragen wat zíj om de leden hadden gehad. En sinds die dag nam mijn afkeer gedurig toe.

's Avonds moesten wij wachten tot meneer en mevrouw thuis kwamen. De min en ik vermaakten ons met verkleedspelletjes, en wij trokken weleens de kamerjas van meneer aan, gooiden een tafellaken over ons hoofd en joegen Saartje dan de stuipen op het lijf door te doen alsof we Sinterklaas waren. Als de aardigheid er af was, gingen we verstellen, maar al gauw greep ik naar mijn boek, *De roos onder de doornen* of *De geheimen van Parijs*, dat ik voor een stuiver in de week leende. Aal bracht een man in huis, met wie zij zich in de middenkamer terugtrok.

Dikwijls viel ik na een paar bladzijden al in slaap, het hoofd achterovergezakt en de mond open. Als meneer thuis kwam, maakte hij er een spelletje van een lepel bessensiroop in mijn mond te gieten. Op een avond, toen ik die zoetigheid proefde, riep ik nog half in mijn slaap:

‘Aal, verdakkeme, wat een rotstreek!’

Mevrouw werd nijdig.

‘Hoor je dát eens aan! De volgende keer krijgt ze er peper in!’

‘Betje, Betje, als we peper nemen, wie weet wat ze dán zegt!’

[*****]

De zuster van mevrouw ging trouwen. Ze was een goed beklante naaister, maar nu ze een diamantslijper huwde, zou ze haar vak opgeven. Op de dag van de joodse bruiloft stond de straat vol rijtuigen. Geholpen door bruidsjonkers stegen er de jodinnen uit in japonnen met kleine lijfjes, maar breed uitstaande rokken, opgewerkt met grote slepen; hun hakken waren zo hoog dat ze wankelend voorwaarts gingen, en hun donkere gezichten werden bekroond door een zware opschik van haar, waaruit steevast twee krullen op de rug hingen. De bruidsjonkers waren bleke jongemannen met opgedraaide snor, de scheiding altijd in het midden, een hoge boord die hun strottehoofd bloot liet, een grote witte bloem in het knoopsgat, manchetten met opzichtige knopen, gele handschoenen en pantalons met uitlopende pijpen; eerst reikten zij de dames de hand en dan boden zij met een onhandig, overdreven gebaar hun arm aan.

Alle dames droegen een wit kasjmieren schoudermanteltje, zoals voorschrift was (wie er geen had, leende er een) en in de hand hadden zij een boeketje met een rand van priegelpapier eromheen. Ze liepen in een wolk van Eau de Cologne en pepermuntgeur.

De kapster was eindeloos lang bezig met het haar van mevrouw, die op haar opeenhoping van bruine krullen bij wijze van diadeem een extra dikke streng liet aanbrengen, en van opzij werd er nog een toef lichtblauwe veren in gestoken. Haar bruinzijden japon die overmatig wijd viel en breed uitstond, was ook nog aan alle kanten opgevuld om haar misvormingen weg te werken; de mus-

kus, waarmee ze zich bestoof in het donkere, door een rokerige lamp slecht verlichte vertrek, doortrokken van de muffe geur van pommade en vals haar... 't was allemaal zo'n goor allegaartje dat ik, ondanks mijn bewondering voor de kleur van mevrouws japon, niets had willen eten van wat zij had aangeraakt.

De bruiloft vond plaats in de Koningskroon aan de Plantage; een volle week lang aten wij gebak en pudding tot we niet meer konden, alles overblijfsels van het diner, die de moeder van de bruid na afloop had laten thuisbezorgen.

Bij het borstelen van de kleren vond ik dikwijls ruwe diamantjes, achteloos in een vestzakje gestopt. Eerst hield ik ze voor rijstkorreltjes en gooide ik ze in de kolenbak, waar mevrouw ze gelukkig opmerkte.

Soms kwam haar vader, een oude diamantklover, met zijn vier zoons op bezoek, en met z'n zessen spraken de mannen dan staande over de beste manier van kloven van een diamant, die van hand tot hand ging. Tot slot nam de oude man hem dan tussen de vingers en allen bogen naar de steen over en luisterden wat hij te zeggen had. Uit hun ingespannen gezichten, de manier waarop zij hun brede lippen uitstulpten en hun gretige blik kon ik wel opmaken dat het om iets van betekenis ging.

‘Kijk, zó zou ik hem kloven,’ zei de man met een resoluut gebaar van de wijsvinger, en allen stemden ermee in.

Ik vond het beslist veel prettiger ze zó te zien dan wanneer ze zich 's zaterdags met koekjes en gebakjes volpropten, al beweerde Aal dat het stom van me was: ‘Die diamantverhalen zijn voor ons maar wind, en van het zaterdag-lekkers krijgen we steeds wat af.’

[******]

Terwijl hij zich op een vrijdag weer knap maakte voor de sabbath, richtte meneer zich opeens tot mij.

‘Toen je in het begin hier was, Keetje, sprak je mijn vrouw met mevrouw aan, en nu zeg je juffrouw.’

‘Ja nou,’ antwoordde ik, ‘dat ligt aan d'r haar. Ik dacht dat ik tegen iemand die voor zoveel geld vals haar op d'r hoofd had, wel mevrouw moest zeggen.’

‘Zie je wel, Betje, het is je eigen schuld. Had je 's morgens vroeg je krullen opgedaan, vóór Keetje uit bed komt, dan was ze je wel mevrouw blijven noemen.’

Met een boosaardig lachje keerde hij zijn zeephoofd naar zijn vrouw die het boterbiefstukje toebereidde; maar haar gezicht was verkrampt van nijd, en het stukje vlees almaar driftig in de koekepan ronddraaiend, begon ze te schelden in het Amerikaans, de taal die ze altijd gebruikten als ze ruzie hadden. Zij verbood haar man mij het gebruikelijke vorkje vlees te geven: hij was nogal onder de indruk en keek mij beteuterd aan. Ik ging naar de kolenkelder en huilde daar van spijt, maar ook omdat iets anders mij dwars zat. Waarom kon ik mijn mevrouw, die echt niet gemeen was, niet luchten of zien? Maar aan de andere kant: waarom moest ze, na eerst ouwe kleren te hebben verkocht, zo nodig die twee strengen vals haar op d'r jammerlijke kop, en zijden jurken om haar belachelijke corpus draperen? Als zij er de opvoeding naar gekregen had, ja dán - maar na het ouwekleer-geroep! Of als zij tenminste mooi was geweest, dan zou ik haar zonder voorbehoud bewonderd hebben; maar nú... Mijn gedrag tegenover haar ergerde mijzelf, maar ik kon er niet

tegenop. Bovendien, het was tussen haar en mij nu toch voorgoed verkorven.

Op een dag vond ze in een juskom een gebroken porseleinen lepel.

‘Dat ben jij geweest, Keetje, dat houd ik van je loon af.’

‘Nee hoor, dat was ik niet.’

‘Dus het was Aal?’

‘Weet ik niet.’

‘Ik breek nooit wat,’ zei Aal, ‘en zij aan één stuk door.’

Dat was waar, maar die lepel had ik níet gebroken.

‘Ik heb er trouwens genoeg van, dat gedoe met jou altijd, en betalen zúl je,’ zei mevrouw.

‘Ik betaal niet.’ En ik ging naar boven om mijn spullen te pakken. Ze hield me inderdaad dertig cent in voor de lepel die ik niet gebroken had.

Terwijl ik met mijn bulletjes naar de deur liep, steunde ik zwaar op alle meubelstukken en liep ik mank, net als zij. En toen ik op straat zag dat ze achter 't raam stond, bleef ik hinken en hield ik mijn rokken precies zo bij elkaar als zij, wanneer ze de stoep op ging; ik liet het mij niet ontgaan er een hoge rug bij te maken, en tastte met mijn hand boven mijn hoofd als om te voelen of m'n kapsel nog op zijn plaats zat.

Zij verbleekte en verdween naar achter. Giebelend kwam Aal me zeggen dat ik moest ophoepelen, wat ik niet deed: pal voor het huis bleef ik op en neer strompelen. Achter alle gordijntjes gluurden spottende ogen, dienstmeiden stonden te gillen op de stoep en de vrouwen in de kelder stikten van de lach. Maar opeens kreeg ik een stomp, iemand sloeg zijn arm om mij heen, nam me over de knie, rukte mijn lange rok omhoog en gaf mij een

dreunende klap op m'n achterste. Het was meneer, en hij hijgde: ‘Dat je de tyfus mag krijgen, de pestpokken, de kolere, de schurft, de hik en 't mond- en klauwzeer, jij, je kinderen en je kleinkinderen!’

Ik kreeg van pure schrik geen adem meer en kon pas krijsen toen hij me had losgelaten.

De gordijntjes waren allemaal opengeschoven en het geschater van de mensen overstemde mijn jammeren met gemak.

De avond dat Mina mij meenam

[*]

Mijn zuster Mina, die verkeerd terechtgekomen was, had me meegenomen naar het gesloten huis waar ze 's avonds meestal verkeerde. Het stond in een donker straatje tussen twee grachtjes, in Amsterdam: een klein vooroverhellend huis met een fijnbewerkte gevel die op de rand een stenen, naar gewoonte geel geverfde bloemslinger droeg. De stoep, waarvoor je twee treden af moest, was met gepunte ijzeren staven afgezet, en hoewel de deur nog de oude klopper bezat en er bovendien een smeedijzeren trekbel hing, kon je zonder kloppen of bellen naar binnen.

Wij liepen een gangetje door, gingen twee treden omlaag naar het middenvertrek en konden zo door naar de achterkamer, die door een muur van glas in lood was afgescheiden. Daglicht drong er niet door, maar het was nu tóch avond. Op tafel prijkte een petroleumlamp en op de blankgeschuurde vloer lagen grote kleden in allerlei kleur. De meubels waren van echt mahonie met koperbeslag, en in een zwierig gebeeldhouwde schoorsteen brandde een turfvuur dat het huis met een prikkelende rookgeur vervulde; de vlammen spiegelden zich in de roodkoperen turfemmer en blaasbalg.

Aan elk der smalle einden van de tafel zat een vrouw met verstelwerk; tussen hen in een zwartgelakt blad met gouden bloemen, waar het theegerief op stond, en daarnaast de theepot op een piepklein lichtje. De beide vrouwen dronken uit kleine kopjes zonder oor, met heel diepe schoteltjes. Toen we binnenkwamen, staarden zij ons even zwijgend aan en de oudste, die in een leunstoel

zat, nam mij van top tot teen op. Ze was klein en mollig, haar grijze zijden japon spande om haar lichaam; de diepe insnijding van de jurk was achterhaald met zwart batist. Op het hoofd droeg ze een witte kanten muts versierd met lila strikken, waarvan de linten afhingen langs haar grijze pijpekrullen. Als mijn zuster haar niet 'mama' had genoemd, zou ik haar echt voor een dame hebben gehouden. De ander was de huishoudster.

De oude vrouw wees me, naast haar te komen zitten.

'Zo, dat is dus je kleine zusje. Een lief kind hoor, en je weet, zulke lammetjes kun je hier brengen zoveel je maar wilt.'

Mina protesteerde.

'Nee, meisje, maak je niet ongerust, het is enkel om haarlui benen te zien, hier komen toch alleen keurige heren, zeg, wat zullen we nóu hebben...'

Wij dronken thee met hen, ook uit kleine kommetjes, en de mama gaf me een paar kandijklontjes die ik in mijn mond moest laten smelten, terwijl ik kleine teugjes thee nam. Na korte tijd kwam een jonge man binnen, die een vioolkist bij zich had.

'Zo, ben je daar, Roeltje; je komt voor Mina, of heb ik het mis? Nou, je doet zó je best met studeren, dat ik je best een beetje mag verwennen.'

Mina stond op en zei me dat zij met de jonge man een blokje om ging, en dat ik op haar moest wachten.

Daarna vielen onverwachts nog twee meisjes binnen, kennelijk met hetzelfde werk als Mina, die eerder naar huis wilden: naast de keurige taal van de mama stak hun platte uitspraak lelijk af. De huishoudster was inmiddels verdwenen, zij bleek de vrouwen bij elkaar te zoeken, want het huis leek inmiddels te ontwaken - ik hoorde

zacht gepiep van deuren, de opstapjes kraakten onder mannenstappen en boven ons klonk gesmoord geruis.

Terwijl dat aan de gang was, kwam een dame nogal bruusk de kamer in. Ze leek me niet jong, en knap vond ik haar ook niet; ze was bleek van gezicht, lang, zeer eenvoudig gekleed (heel geen witte veertjes zoals Mina), maar wél dacht ik dat ze deftig was. Mijn zuster en de andere meisjes droegen zulke stoffen niet.

‘Hoe is het met ú, mevrouw?’

Hé, waarom zei ze niet ‘mama’ zoals de rest?

‘Stel u voor, ik ben gevolgd door een man met een pet op; waar zag hij me voor aan?’

‘Kind, ik herken je niet meer, wat zie jíj er sjiek uit!’

‘Vindt u niet? Een jurk van mevrouw. U had hem moeten zien, een vod was 't... ik heb hem gekeerd, opnieuw in elkaar genaaid en alsjeblieft...’ en zij liet zich van alle kanten bekijken.

‘Mijn complimenten, hoor... dus je komt weer eens bij ons kijken... voorlopig genoeg van het geregelde leven, zeker.’

‘Dat ik er genoeg van heb, wil ik niet zeggen, maar ik kan er niet meer tegenop. Ik ben een vol jaar met vijf kinderen opgetrokken, dag en nacht, en dat gaat je niet in je kouwe kleren zitten. De kinderen van de rijken denken dat we hobbelpaarden zijn, geloof ik: ze klampen zich aan je vast, hangen aan je, hakken op je in, en zelfs midden in de nacht moet je nog opstaan omdat ze weer iets onzinnigs in hun hoofd hebben gehaald. En als je er de ouders over aanspreekt worden ze kwaad en zeggen dat je niet van kinderen houdt en dus wel een slecht karakter zult hebben. Nu ja, kort en goed, ik heb de boel er

aan gegeven en een kamertje gehuurd. Als ik hier de vaste klanten heb afgewerkt, heb ik daar óók weer mijn portie van gehad en ga ik opnieuw in betrekking.'

'Mijn beste Tilly, moet je eens horen. Dit is een vertrouwd adres, ik heb al dertig jaar zo ongeveer dezelfde heren, ze kennen je allemaal. En bovendien... het is meer dít soort, wat ze tegenwoordig vragen,' zei ze, op mij wijzend.

De vrouw sprong van haar stoel en keek mij lange tijd aan.

'De viezeriken! Maar ja, als ze dát willen - wat doe je ertegen? Dan staat me niets anders te doen dan kijken of de petteman nog op me wacht... Zo,' vervolgde ze bevend en eensklaps zo wit als een doek, 'dus ze willen me niet meer, ik heb afgedaan...'

'Hoor eens, meisje, je komt hier nu al vijftien jaar, altijd bij vlagen. Ik heb je nog in korte rok gekend, toen je net uit het vondelingenhuis kwam, je had geen mens die je kende. Je bent hier altijd welkom, heus, maar wat kan ík eraan doen dat de smaak van de heren meer de ongerepte kant opgaat?'

'Laten we één ding niet vergeten, mama: ú hebt me hier steeds weer binnengelokt. Als ik een dienstje had, kwam u me weghalen, en omdat ik alleen op de wereld was dacht ik dat u op mij gesteld was. Deze kamer hier was zo'n beetje de plek waar ik mijn thuis had. En mijn besluit om in het geregelde leven door te zetten is door u keer op keer gebroken, als u zei: wanneer je moe bent, kom je maar bij mij... Bovendien,' zei ze verstrakkend, 'ik kan ook wel zónder uw medelijden. Ik heb nog nooit bij wie dan ook in de schuld gestaan. Zo, en dat was dat. U moet niet denken dat u mij ooit terugziet.'

Zij vertrok. Ik had het gevoel dat zij ons diep verachtte.

Mina en de jonge man kwamen terug, ze gingen zitten en dronken thee, zwaar op de klontjes zuigend.

‘En Roeltje, ben je nog opgeschoten met dat muziekstuk dat je zo mooi vond?’

‘Ja groomoe, ik heb de laatste dagen hard gestudeerd.’

‘Speel het dan eens voor, wil je?’

‘Maar als de klanten komen...’

‘Het is elf uur, mijn klanten gaan klokke tien al naar huis, die zullen ons niet meer storen.’

Hij nam de viool uit de kist en speelde. Het duurde lang en toen hij klaar was zei ik:

‘Wat hebt u daar een práchtig liedje gespeeld, meneer! Ik ken alle wijsjes die de orgels spelen, en wat de zangers op de zaterdagmarkt ten beste geven ken ik óók allemaal, maar dit, nee, dit had ik nog nooit gehoord... zo plechtig! U hebt het zeker zelf bedacht, dat doe ik óók vaak, als ik aan het zingen ben. U moet mij de woorden geven, u zult zien hoe gauw ik het uit m'n hoofd ken. En kan ik niet leren vioolspelen? Dat zou echt iets voor mij wezen,’ en ik strekte de hand al naar het instrument uit.

De jonge man griste de viool van de tafel alsof hij in gevaar was geweest, wikkelde er een zijden doek omheen en borg hem in de kist. Stom van verbazing keek hij me aan en zei toen, alsof hij de woorden uit zijn keel moest wurgen:

‘Wat is dat voor baby, groomoe... 't is niet mogelijk, zoiets van onnozelheid... een liedje! Bach een liedje!... En zij zal wel eventjes vioolspelen!’

‘Maar ik zeg juist dat het zo leuk is, meneer, en ik weet er wat van, nietwaar Mina?’

‘Doe toch es gezond, kind,’ stamelde mijn zuster met hoogrood hoofd, ‘wat is er nou voor leuks aan? Het is juist treurig.’

‘Helemaal niet, het lijkt meer op de muziek in de kerk.’

De mama moest zo vreselijk proesten dat ze haar hoofd op de tafel gelegd had, en toen ze het ophief, zag ik dat haar wangen nat van de tranen waren, zó had ze gelachen.

‘Hoor je zo'n kind aan,’ riep ze snikkend, ‘als Van - - - haar kon horen, gaf hij meteen vijftig gulden om haar te hebben!’

De Koukleum

[*]

Dirk kon op z'n derde nog niet lopen. Met zijn spillepootjes onder zijn opgezwollen buikje gevouwen schuifelde hij over de grond, met een paar luiers tegelijk om zich heen. De buitenste was dikbekorst door Dirkje's eigen vuil en dat van de vloer, want moeder had wel wat anders te doen dan hem almaar te verschonen.

Zijn hoofd was te groot voor zijn lichaam, maar zijn gezichtje was mooi als van Sint Janneke, vooral door de grote blauwe ogen. De pupillen waren zo wijd en het wit van de ogen zo grijzig dat ze haast zwart leken, en toch was de oogopslag zo blauw als de hemel en had zijn hele voorkomen zoiets lieflijks en lijdzaams, zoiets wijs, dat de mensen hem nooit achteloos voorbijgingen maar altijd bleven kijken. Hij was wat je noemt een zoet kind en als hij om wat suiker voor zijn speen vroeg, stotterde hij.

De weinige keren dat hij gewassen werd, waren een kwelling voor hem: bij het schuren van de teerzeep over zijn huid begon hij te brullen. Maar naderhand straalde hij, zijn gezichtje was dan roze en zijn ogen schitterden; zittend op de vloer legde hij de armpjes over elkaar en terwijl zijn hoofd en lichaam meedeinden, zong hij: ‘Moesje, moemoemoesje, doe wat suiker in mijn sp-p-peen...’ Dan keek hij ons guitig aan en zei nog: ‘Ik heb niet gegegestotterd, ik be-be-ben gróót...’

Of hij schoof naar het nest jonge katten, dat wij toen hadden, en beloofde hun dat zij samen de trap af zouden gaan zodra ze konden lopen. Tot nog toe was hij de trap alleen maar afgevállen, waarbij hij zich een paar keer danig had bezeerd; en hij kende nu geen groter verlangen

dan op eigen voeten beneden te komen, want daar speelden de kinderen, en langs de trap kwam het eten naar boven en blies de wind omhoog, die met zijn onverwachte schuiverds zijn liefste speelkameraad was...

‘Ik pakken!’ hakkelde hij, gebarend of hij de wind tegen zijn ingevallen borstje wilde drukken.

Wanneer hij wist dat moeder naar de lommerd was om wat kleren te belenen, bleef hij boven aan de trap op haar wachten; zodra hij haar weer zag, boog hij naar voren en riep: ‘Heb je aan suiker voor mijn speen gedacht?’

En even roerloos bleef hij op hetzelfde plekje zitten als ik beloofd had, wilde bloemen voor hem mee te nemen. Een tuiltje paardebloemen bracht hem buiten zichzelf van plezier, hij vergat er zijn speen voor, en wanneer ik er een kransje van vlocht, moest ik hem op de schoorsteenmantel tillen opdat hij zich in de spiegel kon zien.

Toen hij kon lopen, nam hij de gewoonte aan z'n beide vuistjes (altijd blauw van de kou) op z'n maag gedrukt te houden; het lichaam helde wat voorover, ruggegraat en benen waren stijf, en zijn altijd volle broekje verspreidde zo'n walm van poep en wonden, dat niemand in zijn buurt kon blijven. Voor de rest was hij proper (nooit een vlek of vuile handen), en meestal zat hij in z'n eentje in een hoek te spelen met een pop die geen kop meer had. Als hij een tik op zijn vingers kreeg of vanwege zijn stank uit de weg werd gesmeten, begon hij te balken als een ezel. Dan, en dan alléén, braken zijn ellende en verwijten naar buiten om door zijn hese stemmetje om wraak te schreeuwen.

Wij hadden hem als bijnaam ‘de koukleum’ gegeven.

Op school bleek hij ongelooflijk goed te leren, maar

moeder die het te druk had en onverschillig was geworden, maakte van schoolgaan geen regel, dus evenals wij allemaal stak hij er niet veel op. Met zachtheid kon je alles van hem gedaan krijgen, maar gebruikte je dwang, dan kwam er een koppig en woedend geschreeuw los en liet hij zich liever aftuigen dan dat hij gehoorzaamde.

Zijn koelbloedigheid was ronduit heldhaftig. Op een dag dat moeder de buurt rondschooide, had ik me in de vinger gesneden en liep gillend door de kamer.

‘Snijd mij ook maar,’ zei Dirk, ‘ik wil net zo'n pijn hebben als jij, maar mij zul je niet horen gillen.’

Ik reageerde niet.

‘Snijd maar, je zult zien.’

Ik nam zijn pink vast en sneed er met het mes een jaap in; hij trok zelfs zijn hand niet terug. Met stomheid geslagen keek ik hem aan.

‘Zie je wel, het doet geen pijn, dus jij hebt óók geen pijn meer, hè?’

Hij verborg zijn hand onder zijn schortje en ging weg om de pijn te verbergen. Hij was toen vijf.

Als een van ons ziek was, deed hij zijn uiterste best om hem met fantastische verhalen af te leiden. Bij een van mijn koortsaanvallen nam hij zittend aan mijn bed een grote lepel kinine in om mij te bewijzen dat die niet vies smaakte, en vertrok daarbij geen spier van zijn gezicht. Met levertraan idem dito: hij liet zijn walging niet blijken, al verdween hij wel meteen uit de kamer als ik mijn portie óók had genomen.

[**]

Eens in de week kwam een koopvrouw in vleesafval voor honden en katten langs de Haarlemmerdijk haar handel uitventen met de schelle roep: Verse waar! Verse waar! Dan speurde zij de ramen van haar klantjes af, en schreeuwde vervolgens de kelders en sloppen in. Alle honden van de buurt kwamen op haar karretje af, en de dieren die binnenshuis of aan de ketting waren, blaften, krijsten en bulderden. De katten glipten uit de goten, sprongen te voorschijn uit spleten, troepten uit de kelders naar boven en met halfgesloten ogen, hoge ruggetjes, de staarten in de lucht, en met de voorpootjes parade-lopend kwamen ze langs de bloedige voorschoot van de koopvrouw strijken. Sommige sprongen op haar schouders en drukten zich luidruchtig ronkend tegen haar aan; andere stonden met opgeheven kopje te mekkeren, waarbij de puntige tandjes en frisse huigjes zichtbaar werden.

De versewaarvrouw was een vette Jordaanse met een stompe neus alsof zij een reuzeklap had gekregen, en een lap voor het linkeroog; maar het rechter was groot, vochtig en donker als van een jong paard. Soms vroeg ze mij even op haar handkar te passen, en als ik dan met haar praatte hield ik mijn hoofd wat naar links om alleen haar goede oog te zien. Zoals bij alle vrouwen uit haar buurt bedekte een witte overschort een heel pak rokken, dat haar een brede, deinende gang gaf. De neepjesmuts zat met zwarte linten om haar hoofd; die linten stonden stijf van het vet, en ze wreef er haast onafgebroken met een zwoerdje langs om ze glad en glimmend te houden.

Op de rand van haar karretje sneed ze darmen, pens,

long en voor de rijke katten lever, en die bracht ze gedurig struikelend over de beesten bij de klanten aan de deur. De dieren waarvan de eigenaars niets kochten, kregen evengoed iets van de restjes af. ‘Hier ouwe,’ zei ze dan, ‘het is niet jouw schuld als je baas een hond is.’

Dirk was tien jaar (hij zag eruit als zeven) en zwierf driekwart van de tijd langs de straat.

‘Hé, jij daar, breng dat even voor me weg, naar drie hoog, want als ik mijn kar in de steek laat wordt hij leeggevreten.’

Dirk antwoordde: ‘Als u wat aan Baatje geeft, wil ik wel altijd de verse waar aanreiken.’

‘Afgesproken, zeuntje!’ En zij wierp Baatje, Dirks kat, een handvol vleesafval toe.

Iedere keer wanneer zij in 't vervolg op de Haarlemmerdijk verscheen, bracht Dirk de verse waar aan de deuren, door een springende meute omgeven. Mettertijd nam de vrouw hem ook naar andere straten mee, tot hij op een avond niet naar huis kwam. Moeder maakte zich niet ongerust. ‘Hij zal wel bij de versewaarvrouw zijn,’ meende zij, ‘die heeft mij gezegd dat hij bij haar kon slapen als zij te ver uit de buurt zouden raken.’

Wij maakten ons verder niet druk en inderdaad, toen de vrouw de week daarna weer verscheen, had ze Dirk nog bij zich. Hij draafde, vooroverhellend en stijf, met een volle broek rond, zich verwerend tegen de honden en katten; van de ene deur naar de andere droeg hij de verse waar in zijn blote handen die bebloed, gezwollen en vol kloven waren. Het darmvet waarmee de koopvrouw zijn hoofd had ingesmeerd tegen de korsten, droop van zijn blonde haar. En hij had een geurtje dat niet het zijne was,

een van vleesafval en verrotting. Als hij de vrouw iets te zeggen had, draaide hij net als ik zijn hoofd zó, dat hij alleen haar goede oog zag.

Heftig stotterend zei hij ons enkel: ‘Ik eet de hele dag vlees. Ik neem geen aardappel of stukje brood meer zonder lever, long of pens erbij.’

De vrouw klaagde dat hij nooit genoeg had. ‘Aan één stuk door graait hij in mijn verse waar, en 's nachts doet hij in zijn bed, dat kan ik niet hebben; hij stinkt een uur in de wind. Eerst heb ik hem bij me in bed genomen, dat zeuntje, omdat ik medelijden had, maar ik heb hem een veldbed moeten geven.’

Na een maand stuurde zij hem terug: hij had een ontsteking in de ingewanden opgelopen, waardoor hij zijn behoeften helemáál niet meer kon ophouden. Hij genas overigens nogal voorspoedig: wij leefden toen juist alleen van rijst, in ruime hoeveelheid door dames van de onderstand uitgedeeld.

[***]

Dirk was altijd graag alleen. Op een avond was hij gaan slapen in vaders rijtuigje dat hij, bij gebrek aan stalling, onder de bomen van het pleintje moest laten staan. Moeder was eerst bezorgd; maar zij wende eraan en Dirk overnachtte toen vrijwel de hele zomer in het rijtuig.

De dag dat mijn vader ons verliet om in België werk te zoeken, was hij onbekwaam. In zijn dronkemansdroefheid kon hij niet scheiden van Dirk, die hem op de boot had gebracht, en nam hem mee. Het kind liep in lompen, droeg een mannenvest als overjas en zijn klompen waren compleet doorgesleten. Toen vader de volgende dag ontnuchterd in Rotterdam ontwaakte en de jongen naast zich zag, wilde hij hem aframmelen omdat hij hem gevolgd was.

Op zijn veertiende was Dirk nog altijd klein en onderkomen. Wij woonden destijds in een buitenwijk van Brussel, waar vader ons naartoe had laten komen, en moeder bracht Dirk naar verschillende werkplaatsen om te vragen of hij daar in de leer kon; maar overal weigerden ze, omdat de jongen er zo nietig en ziekelijk uitzag. Naar school ging hij niet meer; hij zwierf met allerlei deugnieten langs de Groendreef, waar hij in het kanaal leerde zwemmen. Op een dag kwam hij met gezwollen gezicht en bloedneus naar huis.

‘Ik heb gevochten, maar ik ben niet de enige die bloedt. De jongens met wie ik was, wilden kersen kopen en ieder gaf een stuiver om genoeg te hebben voor een heel pond, dat is het voordeligst. Omdat ik geen stuiver had, zei er één dat ik zeker de borden van het gasthuis leeglikte. Ik

ben hem aangevlogen... en daarna ben ik zeven keer het kanaal overgezwommen om te laten zien wie ze vóór zich hadden.'

Aangezien vader zich niet meer om ons bekommerde, moest ik de zorg voor ons gezin met zeven kinderen op mij nemen, en in plaats van een vak te leren, poseerde ik voor schilders. Het eerste wat ik bij mijn thuiskomst deed, was moeder vragen of zij een werkplaats voor Dirk had gevonden. Haar ontwijkende antwoorden brachten mij buiten mezelf: ik verweet haar dat er niets van hem terecht zou komen, en roste de jongen af.

'Kreng! Leu-leu-leuke manier van opvoe-voeden! K-k-k-kreng, hè-hè-hèllep!' balkte hij.

Vaak stapte ik zelf naar kappers en kleermakers om te vragen of ze een leerling konden gebruiken, maar als ze mij met Dirk terug lieten komen, durfden ze hem niet te nemen. Een huisschilder die voor eigen rekening werkte, nam hem uiteindelijk aan om zijn verfpotten te dragen en zijn vrouw in 't huishouden te helpen; tussen de middag moest hij het eten op 't karwei komen brengen.

's Avonds speelde de schilder harmonika en leerde hij Dirk zo'n beetje hoe hij met het instrument moest omgaan.

Toen de jongen daar 'n maand of wat gewerkt had, vertelde hij dat zijn patroon en hij, na een huis te hebben opgeschilderd, daar de verfpotten van zolder waren gaan halen. De schilder had er toen wasgoed van de drooglijn genomen en het onder Dirks werkpak weggestopt; thuis had hij het weer te voorschijn gehaald en aan zijn vrouw gegeven. Hij was daarna erg vriendelijk voor de jongen geweest en had hem op de accordeon laten oefenen.

Geschrokken zei moeder: ‘Sufferd die je bent, als die mensen het wasgoed hadden gemist vóór je het huis uit was, en ze hadden je kleren nagekeken, dan was jij de dief geweest!’

Niet lang daarna werd de schilder aangehouden. Bij het opschilderen van een gevel was hij het huis binnengedrongen en had juwelen gestolen; hij wilde ze nog in Dirks zakken moffelen, maar die had hem afgeweerd. De avond van die dag kregen we bezoek van zijn vrouw, die in alle staten was en de harmonika, in een doek geknoopt, met zich meetorste.

‘Dirk,’ smeekte zij, ‘zeg niets wat mijn man nog méér belast; als je niets vertelt van dat wasgoed, geef ik je de accordeon.’

‘Ik zou het toch niet hebben gezegd, maar het cadeau neem ik aan, want zelf zou ik er nooit van m'n leven een kunnen kopen.’

Hij zat nu zonder werk en oefende onafgebroken op het instrument. Op zaterdag- en maandagavond en 's zondags de hele dag was hij in het vervolg het huis uit: hij speelde dan in café's en tingeltangels en verdiende zo de kost.

Dirk was een zuivere jongen. De lummels van veertien, vijftien jaar, die bij het uitgaan van de danslokalen de meisjes die toevallig met hen hadden gedanst, in troepen aanrandden, konden hem niet meekrijgen: hij ontweek hen. Hij maakte zich ook uit de voeten voor de versleten hoer, die 's avonds in de Groendreef de jongens voor een stuiver klaarmaakte. Uit de verte riep hij naar Kees, die erop afging: ‘Heb je niet een paar stenen nodig, om op te staan?’

Moeder wist warempel toch een nieuwe schilderspatroon voor hem te vinden. Hij werkte er naar genoegen en kreeg er ook zelf plezier in, maar op een goede dag kwam hij al tegen het middaguur thuis.

‘Ben je er nu al? Je hebt toch brood meegenomen om over te blijven?’

‘'t Is afgelopen, ik ben er weg.’

‘Wat? Waarom dan?’

‘We zaten te werken op een steiger. De baas had een pot verf nodig, die aan mijn kant stond, en in plaats dat hij vroeg “Dirk, reik me die pot eens aan”, zei hij “hé, bleekscheet, geef die pot hier en vlug een beetje”. Toen heb ik geantwoord “zeg dat nog eens en ik geef u een zet dat u beneden ligt”. Toen hield hij zijn mond wel, hij heeft zelf de verf gehaald en noemde mij de hele morgen “maatje”. Maar toen we de steiger af waren om te eten, heeft hij me in elkaar willen rammen. Ik zorgde dat hij me niet te pakken kreeg en heb geroepen “u bent zelf een bleekscheet als u alleen maar iemand aandurft die half zo groot is als uzelf!” Laat hij de Vlamingen op die manier behandelen, maar niet mij!’

[****]

Van nu af ging Dirk dikwijls naar de velden die zich achter het paleis van Laken uitstrekten: er waren daar prachtige bomen, akkers en weiden, en hij bracht er bloemen en meikevers van mee.

‘Moet je die margrieten zien, iets mooiers kun je je niet voorstellen! De hartjes zijn net bolle spijkerkoppen van puur goud; en de kamperfoelie, hoe die ruikt! Dat is wat anders, hè, dan dat stinken van de grachten in Amsterdam. Denk je eens in, dat ik jarenlang geen andere bomen gekend heb dan die van de Voorburgwal, en helemaal geen weiden of graanvelden - en dan heb jij nog altijd heimwee naar die stinkgrachten.’

't Was waar, ik dacht er met eindeloze spijt aan terug. Ik hoefde de ogen maar te sluiten en ik zag weer de Herengracht en zijn donkere, deftige huizen met dubbele stoep, afgezet met kettingen en smeedwerk... de hoge vensters met de paarse ruitjes waar nu en dan de witte plooimuts van een oude gedienstige achter verscheen, de lange pijpekrullen van een bejaarde dame of het opgestoken haar van de mevrouw; en de statige gordijnen aan die vensters, zo heel wat anders dan de bonte flodders die híer voor gordijnen moesten doorgaan... Ik zag het rimpelen van het zwarte water weer voor me, de oude bomen eroverheen geleund...

Die keurige kalmte, die in zichzelf verzonken deftigheid, hadden van jongsaf sterk op mij ingewerkt en het kostte mij moeite te wennen aan het oppervlakkige gedoe en de ongegeneerdheid die ze in ons nieuwe land voor vrijheid aanzagen. Ik had heimwee naar de hooggerugde

stenen bruggen, waar je onder de bogen de weerspiegeling zag van de huizen met hun gebeeldhouwde deuren en stoepen, de honden die langs de kade speelden, de bomen en de dikke witte wolken... En met bijna ziekelijk verlangen dacht ik terug aan de rust die ik aan mijn stille grachten had gekend, wanneer het kabaal en de pestwalm van ons Amsterdamse krot mij teveel waren geworden.

En hier - waar kon ik hier even alleen zijn? Gaven de mensen daar niets om, hier? De vrouwen gingen naar de kroeg... er zat niks bij, er zat niks achter, alles stond me tegen in dit land. De mensen wilden eeuwig lol trappen en vermaakten zich het best door achter een Turkse trom aan te lopen, die stompzinnig doorboemste, en als dat lawaai ophield versuften hun hersens weer. De hele zomer door was er in alle buurten kermis, en van je hela hola... Als de mis uitging, deden ze eerst tegen de kerkmuur hun behoefte, en dan verdwenen ze gauw in de kroeg. Dát was hun ware heiligdom. Van de communiebank af werden de bruidjes in hun lange jurkje en de jongens met hun witte sjerp met gouden franje recht naar het café gebracht, en ze verlieten dat niet vóór de hele familie, de kinderen incluis, onvast op de benen stond.

Een vriendinnetje van mij, dat diende bij een groothandelaar met een prachtig eigen huis, vertelde mij dat haar meneer en mevrouw altijd in de keuken aten. Eens te meer een bewijs dat die rode, opgezwollen vrouwen van hier zich in haar souterrains meer op hun gemak voelden dan in haar salons... De weinige keren dat ik de middag bij een of andere buurvrouw had doorgebracht, was ik met een gevoel van verdomming thuisgekomen: ik had er Brussels bier moeten drinken, waar je een zwaar hoofd van kreeg, en er was alleen sprake geweest van kerels,

kermis en alle slag van bijgeloof... Wat waren de Hollandse visites anders geweest! Daar hadden wij uit kleine kopjes mogen drinken, thee gezoet met een brokje kandij; de gastvrouw liet een schelp bewonderen die haar zoon, de matroos, uit de Oost had meegebracht of, in een pot die met ijzeren koordjes aan de zoldering was bevestigd, een bijzondere hangplant met welig krullende uitlopers. En bij de armsten stond toch minstens een mahoniehouten naaidoos op tafel, met bovenop de groene bol van het speldekussen.

'Een familiestuk, nog van m'n grootmoeder,' werd dan gezegd.

En daarna ging een lade open en kwamen de doopjurk en het mutsje te voorschijn die voor alle kinderen hadden gediend; de sjaal van de grootmoeder of een bruidssluier werden voorzichtig uit hun vloepapier gewikkeld... Maar hier niets van dat alles - alsof er nooit grootmoeders hadden bestaan. En dat taaltje! Hun Vlaams had niets menselijks meer, ze bezaten nog niet het tiende deel van de gewone dagelijkse woordenschat. Geen wonder dat ze altijd maar liepen te bulken; met het weinige dat ze wisten kónden ze in hun kromme taaltje ook geen gesprek voeren...

[*****]

's Avonds sloot Dirk de ramen en liet hij zijn meikevers uit hun doosje; zijn ogen straalden als hij ze door de kamer zag vliegen.

‘Moet je horen,’ zei hij, ‘net de accordeon.’

Tussen de tanden zoemend begeleidde hij de beestjes; even later nam hij zijn instrument en probeerde het geluid van hun vlucht weer te geven.

‘Er zijn jongens die er plezier in hebben hun pootjes en sprieten uit te trekken, of ze bij honderden met hun petten dood te slaan; wat hebben ze daar nu aan, die pestkoppen? Dit is toch veel leuker, zoem-zoem-zoem...’

Tot besluit deed hij het venster open. ‘Ze zouden 's nachts in hun doosje stikken, en morgen vang ik wel nieuwe...’

En zo hadden wij de hele meimaand door keverconcerten.

Op een dag bracht hij een takje wilde rozen voor mij mee en stak me dat in 't haar.

‘Alsjeblieft, prinses, ik kroon je met rozen,’ zei hij met een stil plezier dat een eigenaardige glans over zijn gezicht legde.

‘Het kan niet missen,’ zei moeder, ‘als het om bloemen gaat zijn jullie aan elkaar gewaagd. Toen Kee nog klein was en ik haar had gezegd op de kinderen te passen, liep ze met anderen mee naar de Hoge Dijk en behangen met slingers als een processiebruidje kwam ze terug. De baby had zich intussen de longen uit het lijf geschreeuwd, Keesje en Naatje waren op een haar na overreden... echt kin-

derachtig kon ze wezen, en nóg kan ze geen bloemen zien of het komt weer boven.'

'Maar ik was toen nog een kind, en als iemand op de kleintjes hoorde te passen was ú het! U liet ons doodgewoon alleen om bij de buurvrouwen over uw jonge tijd te kletsen, de jurken die u toen had, en de vrijers, en de gouden sieraden. U hebt er warempel geen goed aan gedaan zoveel kinderen te nemen en ze dan aan hun lot over te laten omdat u met Mina de etalages van de modezaken zo nodig moest bekijken. Ik herinner mij óók nog, hoe de hele karavaan van omnibussen en rijtuigen die de Haarlemmerdijk afzakte als de trein binnen was, stil moest houden omdat Keesje en Naatje bij het oversteken waren gevallen; en die keer dat Dirk een gat in z'n hoofd had doordat hij tegen het prikkeldraad was gelopen, en 't bijna bestierf van het bloedverlies... En ik weet zelfs nog dat u ons liedjes voorzong en vertelsels deed over verlaten meisjes en hun kind. Dat sneed me gewoon door de ziel. Toen ik acht was, heb ik heel wat afgehuild over die arme meisjes en de babies die ze naar het vondelingenhuis moesten brengen! Gelukkig vertelde u alles zo onschuldig, dat de toedracht ons toch niet helemaal duidelijk werd. Onschuldig wás u, dat moet ik toegeven. U had zo weinig erg, dat u mij met de kapotte schoenen naar een schoenmaker stuurde, van wie iedereen wist dat hij met kleine meisjes knoeide; u was gewoon te preuts of te onnozel om toe te geven dat zoiets kon bestaan... U hebt mij altijd als een klein kind behandeld omdat ik liever met poppen en bloemen speelde dan met u op te trekken, zoals Mina, maar ú was het kleine kind, en als het met ons allemaal verkeerd afloopt, is dát de reden...

En nu jij, Dirk. Nu is het jouw beurt. Je kunt niet door

de velden blíjven rondzwerven, je moet weer vast werk zien te krijgen. Het is nu het seizoen dat de mensen laten schilderen; het kan echt niet veel moeite kosten om een nieuwe baas te vinden, en als je je best doet, kun je een hele goede huisschilder en behanger worden. Je bent nu bijna zestien...'

'Weet je wat ik per dag kan krijgen? Vijfenzeventig centiem! Moeten we daarvan leven? Want die kunstenaars van jou gaan nu toch binnenkort de stad uit en dan verdien je niets meer. Met mijn accordeon haal ik in twee dagen méér op dan met een hele week geborstel. Ik heb genoeg van het hongeren: ik heb nu te eten, ik kan zwemmen, ik zoek een andere lucht dan de stank van dit luizenkot, en ik groei - ik ben geen koukleumpje meer.'

Het was waar. Hij was de hoogte ingeschoten en had een slank en soepel lichaam gekregen; op zijn lange hals droeg hij een prachtig hoofd met blonde haren, en over zijn wangen lag een goudachtig dons. Zijn benen waren hoog en gespierd, zijn lange handen beweeglijk; hij had alle gratie van de beelden van Griekse jongelingen die ik bij beeldhouwers gezien had. Alleen zijn gezichtsuitdrukking beviel mij niet altijd. Als hij de accordeon bespeelde, werd zijn oogopslag soms haatdragend en vooral mij keek hij dan boosaardig aan.

'Toen ik in mijn broek deed heb je me geslagen,' zei hij eens onder 't spelen, 'en toch was het een ziekte, ik kon er niets aan doen. Als ik geen werk vond, heb jij me geknepen, en het was toch míjn schuld niet dat ik zo klein en ziekelijk was... Allemaal hebben jullie me gemarteld en gepest... Dat zal me niet wéér gebeuren, dat beloof ik je. Ik heb genoeg van de ellende, en wat het slaan betreft, probeer het maar eens, dan zul je wat beleven...'

[******]

Op een ochtend kwam Dirk met een jonge Duitser aan, die hem de weg naar het politiebureau had gevraagd. Dirk had gezegd dat het een paar straten verderop was en had toen gepolst wat hij daar te zoeken had.

‘Asiel vragen,’ antwoordde de Duitser. ‘Ik kan geen werk vinden, ik zwerf al dagen over straat.’

Dirk bracht hem bij ons in huis. De Duitser bleef vijf weken en vertrok op een dag zonder waarschuwing of dankjewel.

Een andere keer bracht Dirk een Vlaams boerenmeisje mee, dat een zuigeling aan de borst had. Het was een jonge dienstbode, diezelfde morgen uit de kraamkliniek ontslagen, en zonder erg te hebben mét haar kind teruggekeerd naar haar mevrouw, die haar meteen de deur had gewezen. Ze had de hele dag langs de straten gezwalkt en 's avonds was zij een café binnengegaan om van haar laatste zes centiem een halfje bier te drinken. Dirk speelde er op de accordeon; met sluitingstijd, toen de baas al iedereen de zaak uit had, begon het meisje te huilen en vertelde zij wat aan de hand was. Dus bracht Dirk haar bij ons thuis. Zij was heel keurig en vriendelijk. Het duurde maar kort of zij vond werk als wasvrouw; ze bleef met de baby nog wat bij ons en alles wat zij gekost had, betaalde zij gewetensvol terug.

Wanneer Dirk een nieuw danswijsje wilde instuderen, klom hij naar zolder en repeteerde daar eindeloos hetzelfde loopje of dezelfde noot, tot zij precies de gewenste kracht of zachtheid hadden. Hij kon aan zijn spel iets lok-

kends geven, dat ook de onverschilligste mensen uit hun gewone doen bracht: net als bij z'n gebalk van toen hij nog een kind was, legde hij er alles in. Maar zodra hij voor zichzelf speelde, liet hij alle onnodige krullendraaierij weg.

'Als ik zo voor de mensen speelde, kwam ik zonder een cent naar huis,' zei hij, 'maar als ik loopjes en trippeltjes en bokkesprongen in de melodie verwerk, of bepaalde noten lang aanhoud, dan beur ik goed; en als ik erbij fluit, bieden de mensen mij bier en sigaren aan.'

Toen ik weer eens kwaad was omdat hij maar geen werk zocht, beklom ik het trapje naar zolder waar ik hem al urenlang had horen repeteren. Tussen de verfbussen stond een schilderstuk: een lucht waarin blauwe en witte wolken op elkaar botsten, een gifgroen weiland en twee koeien: houterige, magere beesten, hoog op de poten als paarden en met horens die wel moordwerktuigen leken. Ze hadden dunne uiers als lege blazen onder hun lichaam hangen, ze renden stuiptrekkend door het groen, de kaken opengesperd als in een noodroep, en de lange staarten rondslaand of ze de zweep gebruikten. Terwijl ik het stuk bekeek, zei Dirk: 'Ze schreeuwen van de honger.'

Ik verzette het doek en ontdekte dat er een tweede achter stond. Tegen een zwavelgele achtergrond was een doodskop geschilderd: een reusachtige hersenpan, twee zwarte gaten bijwijze van oogkassen, een ander gat voor de neus, en veel te kleine kaken, vertrokken als in kramp en voorzien van hele kleine zwakke tandjes.

'Wat een eng ding,' zei ik, 'en ook niet goed geschilderd; de kaken en tanden zijn te klein:'

'Vind je? Die kaken en tanden hebben te weinig te doen gekregen, ze zijn niet gegroeid.'

‘Waar komen die lorren vandaan?’

‘Ze zijn van mij. Zelf geschilderd.’

‘Luister nu eens, Dirk, je bent hiermee werkelijk op de verkeerde weg. Dit soort schilderen kun je beter laten. Zoek liever een werkplaats, ook al zul je daar in je leertijd niet veel verdienen. Een kunstenaar heeft me voor zes maanden ingehuurd, als ik tussen twee schilderijen door een wandtapijt repareer. Je bent niet meer het mislukkelingetje, je bent nu een flinke kerel, bijna zeventien.’

‘Ja, ik ben te groot. 't Is allemaal niks voor mij. Bovendien kan ik niet meer zonder de buitenlucht overdag en de caféluchtjes 's avonds.’

Hij nam zijn accordeon en ging naar de deur.

‘Je wordt op deze manier een zwerver, je gaat met allerlei geboefte om, dat eindigt nog in de gevangenis!’

‘Ach, de prinses waarschuwt nog één keer! Je haalt al die ideeën alleen maar uit boeken. Hou je mond erover en spaar me in 't vervolg je preken.’

Hij ging de trap af.

‘Als het zo verder gaat,’ zei ik tegen moeder, ‘gaat Dirk naar de haaien, er komt nooit iets van hem terecht.’

‘Laat hem nu maar. Je moet kiezen of delen: hij steelt niet en komt toch met geld naar huis, wat wil je nog meer?’

‘Ach, júllie!’

[*******]

Dirk was weer weggebleven. Na twee dagen ging moeder hem zoeken, maar niemand wist waar hij uithing.

‘Daar voed je nu je kinderen voor op! Dat is hun dank! Zodra zij zichzelf kunnen redden, laten zij de ouders in de steek!’

‘Alsof er zoveel is om u dankbaar voor te wezen. Hij heeft nogal een mooie jeugd gehad, neem me niet kwalijk!’

‘Kon ik hem soms te eten geven als ik zelf niets had?’

‘Nee, maar met een volle broek lopen en onder de luizen zitten is óók niet nodig. Zindelijk houden en naar school sturen kost echt niet teveel moeite.’

‘Dacht je dat een kind veel op school kan leren als het een lege maag heeft, als bij regen zijn kleren doorweekt en bij kou half bevroren zijn? Je praat naar je verstand hebt.’

‘Helemaal niet! Dat de school niet erg aan ons besteed was zoals wij erbij liepen, weet ik best, maar straatslijpen is het andere uiterste. De straat heeft hem bedorven, door úw gebrek aan zorg...’

‘Toen je vader en ik trouwden was daar méér moed voor nodig dan je weet, meisje. Van vroeg tot laat had hij de handen vol om voor de paarden te zorgen; het wassen van de rijtuigen gebeurde altijd buiten, wat voor weer het ook was en hoe zijn handen ook gezwollen waren; en bij begrafenissen bevroor hij zowat op de bok. Ik heb mijn ogen bedorven door net zo lang kant te klossen tot ik niet meer kon; ik heb het zelfs nog gedaan met een kleintje aan de borst, maar negen kinderen, négen, dat kon ik niet

meer aan... Zestien jaar van mijn leven ben ik zwanger geweest of had ik kinderen aan de borst! Hoe hard je vader ook werkte, hij kon met twee handen niet verdienen waar elf monden om vroegen; ik heb moeten bedelen - van mijn kinderjaren af heb ik in het hoekje gezeten waar de slagen vallen, maar in het huwelijk is 't mijn krachten te boven gegaan, zo waar als...'

'Waarom hebt u dan zoveel kinderen genomen?'

'Welk van mijn kinderen had ik niet moeten hebben? Ik heb van allemaal evenveel gehouden.'

Zij snikte luid en lang, maar ik was te wrevelig om haar te troosten; en nogmaals, waarom had ze zoveel kinderen? Dirk en ik hadden niets liever gewild dan niet geboren te worden.

Ik dacht toen nog het volgende. Het is de koning en zijn mensen gelukt een compleet leger te organiseren: waarom zouden ze niet ook de opvoeding kunnen organiseren en de kinderen van hun vijfde jaar af laten wassen, voeden en onderwijzen, juist zoals met de soldaten op hun twintigste gebeurt? De jongens en meisjes zouden er alleen maar gezond en monter van worden. Wat zou ik met 'n klein beetje hulp niet hebben geleerd... en in plaats van nergens voor te deugen had ik van alles kunnen aanpakken. Dan was het ook heerlijk geweest om kinderen te krijgen, maar zoals de zaken nú staan is dat voor ons soort mensen een ramp. Had ik geweten wat ik ermee moest beginnen, dan had ik er wel twaalf willen hebben! Nú zwoer ik dat ik er niet één zou nemen.

Wij waren allemaal knap, echt waar, en we hadden een goed verstand. Maar onze kinderjaren zijn een martelgang geweest, vooral voor Dirk. Zijn ingewanden hebben het nooit verdragen, een maandlang enkel pannekoeken

te verteren, half gaar gebakken in lampolie, of wekenlang niets anders dan nieuwe aardappels, of een volle maand rijst, al naargelang de onderstand uitviel. Het joch liep eeuwig met een rommelende buik opgeblazen als een ballon, en lijdt zijn leven lang al aan diarree...

En waarom houden de vrouwen niet op met dat jammerlijke kinderen werpen, als ze zelfs niet in staat zijn een kind behoorlijk te wassen? Ze zeggen dat een groot kindertal een zegen is - ik zou weleens willen weten voor wie!

Ik had een boek van Darwin in handen gekregen en was getroffen door zijn uitspraak dat, als de mensen zich met de huidige snelheid bleven vermenigvuldigen, de bewoners van de Verenigde Staten in zo-en-zoveel jaar talrijk genoeg zouden zijn om met vier man per vierkante meter de hele wereld in beslag te nemen. Leuk vooruitzicht!

Bij één bepaalde schilder kwam ik bijzonder graag poseren, omdat hij geen aanspraak op mijn lichaam maakte. Het was een man van 'n jaar of veertig, en de mensen zeiden dat hij heel geleerd en rijk was. Hij woonde in een prachtig huis en twee wanden van zijn atelier waren met boeken bedekt.

‘Als je van lezen houdt, meisje, dan kies je maar,’ had hij gezegd.

In de lente stond zijn tuin vol tulpen en hyacinten; vervolgens met niets anders dan papavers en daarna met enkel grote margrieten. In de nazomer werden grote kuipen asters gebracht, die hij liet ingraven; de hele tuin was dan lila, wit en paars. Tegen de winter werden zij vervangen door chrysanten en 't was een feest om die in de ontblader-

de tuin te zien bloeien.

Hij had een garderobe vol Empire-gewaden, gekocht op de veiling van een overleden prins. Ik moest bij het poseren altijd een van die japonnen aan, en als het werk niet wilde vlotten liet hij me alle kleren uit de kast halen om ze te passen. Hij streek met de vingers langs de vleeskleurige zijde, geborduurd met gouden lovertjes, of de pastelblauwe foulards met arabesken van zilverbrokaat; er waren ook japonnen waarbij de aanzet van de sleep bij de schouders begon, als vlindervleugels. Wat hem het meeste boeide, was een okeren gewaad van satijn, geborduurd met dofgeworden gouden bijen, met gouden franje afgezet zowel aan de zoom als aan de diepe insnijding van voren, die tot aan de taille ging en gevoerd was met maïsgeel satijn. Hij fronselde de stof in zijn handen, frummelde eraan zoals men een bloem stukwrijft om de geur beter te genieten, en zei in zichzelf:

'Wie kan dit hebben gedragen? Welke vrouw heeft het gewaagd deze kleur te kiezen om mee te pronken? Ze moet donker haar hebben gehad, een stralende barnsteenkleurige huid, een stevige hals waarop zij een parelsnoer moet hebben gedragen, en ze moet alleen al door haar trots een verbijsterende indruk hebben gemaakt. De onbezonnenen die haar durfden te volgen, moeten dat met knikkende knieën hebben gedaan... Kom, doe die jurk vlug uit, kleintje, je vloekt erbij: hij wil een ander lichaam dan dat dunne vogellijfje van jou...'

Hij gaf mij maandenlang werk, ook met het herstellen van borduursel, wat hij me voordeed. Als ik poseerde had hij liefst dat ik praatte, om geen verstarde houding te krijgen. Dus ik praten. En bij zo'n gelegenheid deed ik hem ook eens uit de doeken wat ik van armoede en kin-

deren-krijgen dacht.

‘Waarom zijn er zoveel mensen op de wereld? Als er niet zoveel waren, zou er plaats zijn om boontjes te planten voor degenen die niet genoeg te eten hebben. Ik ben gek op boontjes, en u?’

‘Hoe eet je die?’

‘Met kaantjes.’

‘Je vindt dus dat de mensen niet genoeg te eten hebben omdat er te weinig plaats is om bonen te planten?’

‘En als de aarde wat groter was, konden er makkelijk parken worden aangelegd; de mensen die in Amsterdam in stinkende kelders en sloppen wonen, zouden daar eindelijk de stijfheid uit hun botten kunnen kloppen.’

‘Nou kind, als ze de maatschappelijke orde willen vernieuwen, zullen ze wel naar je toe komen. Maar je slaat een beetje op hol, je bent compleet een rooie... eerlijk gezegd, kleintje, je praat over dingen waar je niets van begrijpt.’

‘Begrijp ik niet wat ellende is? Ik weet er eerder te véél van! En Dirk en Kees en miljoenen anderen met mij... en als het nu allemaal geboren schoften waren...’

‘Laat je van mij gezegd zijn dat jij je alles te eenvoudig voorstelt. Wat er nu is, is ontstaan door de mens. Willen we het veranderen, dan...’

‘...dan moet er nog heel wat water door de Rijn stromen,’ zei ik schamper.

‘Wat ben je eigenlijk, Keetje - anarchist, socialist, nihilist?’

‘Ik ben niks niemendal. Maar Dirk loopt te janken van de diarree, en dat komt door onze vergiftigde manier van leven. Daar moet verandering in komen! Dirk was gezond, hij had energie...’

‘Het is nu mooi geweest, een ander gezicht staat je beter. Dacht je dat de prinses, van wie je de jurk nu draagt, zich met zulke dingen had beziggehouden?’

‘Dat had ze zeker, als ze met broertjes had gezeten.’

‘Die broertjes droegen net zulke mooie kleren als zij. Er was voor haar geen reden om te piekeren.’

Ik stikte van woede omdat de prinses die toch net zo'n lichaam als ik had bezeten (want haar kleren zaten mij als gegoten) niet aan onze honger zou hebben gedacht.

‘En wanneer heb je het eens over liefde, Keetje?’

‘Als iemand er tegen míj over begint.’

‘En dóet niemand dat?’

‘Het is maar wat je liefde noemt. Mij achterover smijten op een divan?’

‘Jij, met zo'n mooi lichaam en met een mond die voor kussen geschapen is, wat is het toch zonde en jammer dat je altijd opstandig bent...’

‘Was ik niet opstandig, dan had ik geen hart in mijn lichaam, dan had ik er een steen.’

[********]

Er werd geklopt. Een vrouw van midden de veertig kwam de kamer binnen en zei zonder groeten:

‘Dirk is bij mij. Hij heeft de tyfus.’

Ze was afschuwelijk om aan te zien: lang, uitgedroogd, bijkans geen haar meer op d'r hoofd, duistere gemene ogen met gele vlekjes - ik vertrouwde haar voor geen cent.

‘Hij is al bij mij van de dag dat hij hier is weggegaan.’

‘Wat doet hij bij u? Hebt u hem werk bezorgd?’

‘Bij mij kan hij doen en laten wat hij wil, ik verdien genoeg voor twee. Hij heeft de tyfus en wil dat u komt.’

Moeder ging met de vrouw mee en kwam later terug in alle staten.

‘Dat mens drijft een kroeg, weet je; de accordeon van Dirk staat er op een schapje. Daarachter is een kamer met uitzicht op een bloementuintje, wél mooi, dat moet ik zeggen. Dirk ligt daar in een bed met een gehaakte sprei. Ook een prachtige sprei, wat waar is is waar. Waarom hij me gevraagd heeft te komen weet ik niet; hij heeft amper naar me gekeken, hij staarde maar afwezig de kamer rond. Die vrouw heeft hem toen in haar armen genomen en ‘liefje’ tegen hem gezegd; ze heeft mij bezworen dat zij hem goed verzorgde en dat hij haar oogappel was, en hij liet haar maar begaan... Een vrouw van mijn leeftijd die met zo'n jonge jongen aanpapt, wie heeft ooit zoiets gehoord?’

‘Weet u niet dat er oude vrouwen zijn, die op zulke jongens vallen? Je zou zeggen dat u uit het klooster kwam.’

De vrouw was een heelster van gestolen waar, maar omwille van haar liefde voor Dirk hield ze zich op dit moment ver van vuile zaakjes, puur uit angst om hem in opspraak te brengen. Ze had al verschillende keren achter slot en grendel gezeten en had haar eigen man aangegeven om van hem af te zijn. Ze had Dirk in de kleren gestoken, alles naar de laatste mode, en zorgde dat zijn geld niet opraakte. Eén avond in de week liet zij zich in het café vervangen en gingen ze samen uit: ze aten in een restaurant, namen dure wijn, gingen daarna koffie drinken bij een banketbakker waar zij hem volstopte met het fijnste gebak, en de rest van de avond brachten zij door in een tingeltangel, waarvan ze laat en aangeschoten naar huis toe kwamen. Zij kreeg dan niet genoeg van zijn jonge lichaam; ze onttrok er alle kracht aan, zodat Dirk de volgende dag te bed moest blijven om weer present te zijn.

Bij tijd en wijle kwam hij naar huis, maar alleen als ik er niet was. ‘Dat zussie van mij kan zo zeuren,’ zei hij, voor de spiegel zijn roze das met grote doublé-speld schikkend. ‘Die vrouw houdt van me; en als je van iemand houdt, is niets uitsluitend van de een of de ander, zelfs je lichaam niet... en voor iemand als ik, die nooit eerder een vrouw heeft gehad, is het beter om niet met zo'n hele jonge te beginnen, dan doe ik geen malligheden... Wat een koffie, hoe krijgen jullie dat bocht door je keel? Kom eens bij ons koffie drinken, dan krijg je er koek bij; dat is wat anders dan hier...’

En ik had de grootste moeite te verhinderen dat moeder daarop inging.

Op een dag kwam hij binnenstormen, zette zijn harmonika op bed en zei:

‘Ze hebben haar vermoord!’

‘Wát?’

‘M'n méns!... Haar man is uitgebroken om zich te wreken. Ik was in de tuin, de rozen verzorgen; zij stond in de kamer voor het open raam; hij heeft het mes recht in haar borst gestoken, zó. Ik sprong meteen over het tuinmuurtje, kun je begrijpen; toen ik terugkwam met de politie, zat hij te wachten. “Neem me maar mee, nou heb ik rust,” zei-d-ie. En tegen mij: “Het was niet tegen jou bedoeld, het was om háár. En nu heb ik het volbracht.” Toen is haar dochter gekomen, ze heeft mij de deur uitgegooid en vertikt het zelfs mij m'n kleren te geven.’

[*********]

Voortaan ging hij er 's avonds weer op uit met de accordeon op de rug. Het beviel hem niet meer helemaal bij ons; wat hij verdiende zette hij meteen in eten om, en omdat hij zijn mooie kleren kwijt was, liep hij sluipend langs de huizen. Als ik er nog eens over begon dat hij werk moest zoeken, antwoordde hij: ‘Meid, wat ben je een zanikpot! En wat zóu je me graag knijpen of afrossen, hè? Maar mij hoor je niet meer grienen, da's voorbij! En dat beestenvoer van hier zul je mij óók niet meer zien eten, die vuile stoofpot krijg ik er niet meer in.’

Het duurde niet lang of hij verdween weer. Na een tijdje kregen wij een brief waarin hij om zijn papieren vroeg, want hij wilde trouwen. Zo vernamen wij ook waar hij woonde.

Hij had in een naburig dorp een huis moeten schilderen dat aan een weduwvrouw op jaren toebehoorde, een boerin, die er een komenijsnering en een cafeetje had. Ze was halsoverkop verliefd op hem geworden. Toen had de pastoor haar laten komen en haar de mantel uitgeveegd over het samenleven met een jongen die amper wist wat een scheermes was. Zij antwoordde dat zij met hem wilde trouwen en dat niemand haar daaraan zou hinderen. En of de pastoor al sprak over haar hoge leeftijd, haar onbesproken verleden, zijn twijfels aangaande die gladde, fraaie jongeling - het hielp geen snars, ze moest en ze zou Dirk.

‘Alleen door te trouwen ben ik zeker van hem,’ zei ze in alle eenvoud en eerlijkheid. ‘Bovendien: we hebben geen enkele schilder in 't dorp, dus als ik zorg dat hij zich

verder bekwaamt, kan hij een goede boterham verdienen, en in mijn zaakje kan ik ook wel hulp gebruiken. Nu, geen hulp zo goed als eigen bloed. Als hij me trouwt, is de winkel ook zíjn belang.'

Moeder en Naatje gingen naar de bruiloft. Dirk was zo allerliefst voor zijn belegen bruidje, dat zij thuiskeerden in de vaste mening dat hij verliefd op haar was.

Werken kwam niet in hem op, hemel nee. In plaats dat hij zijn vrouw in haar nerinkje hielp, eiste hij dat zij een hulpje nam; hij verat en verdronk de beste waar van de winkel, de dienstmeid werd zijn maîtresse en met z'n tweeën vergalden zij de vrouw alle dagen van haar leven. Na korte tijd al verkocht hij de grond, later de winkel en daarna het huis; hij ging er met de meid vandoor en nam de spaarpot mee. Het oudje kwam naar de stad om dichter bij ons te zijn en over hem te kunnen praten. Zij verdiende de kost door voor luxe-hoertjes het huishouden te doen en vertelde de buren vol trots dat zij óók mevrouw Oldema heette.

Op een morgen kwam ze triomfantelijk bij ons binnentrippen. Het uur van haar triomf was gekomen. Dirk wilde scheiden en vroeg haar toestemming.

'Nooit van m'n leven! Scheiden? Wat kan hij tegen mij voor klacht inbrengen? Hij heeft me geruïneerd, maar hij mag terugkomen en ik zal voor hem werken, voor ons allebei, maar scheiden, nooit!'

Het dienstmeisje, waar Dirk hartstochtelijk van hield, schonk hem een zoon. Zijn blijdschap was zo groot, dat hij ons kwam opzoeken om hem te laten bewonderen: hij had wel gezorgd dat zijn vrouw uit de buurt was, uit angst dat zij het kind iets zou aandoen.

Hij zette het op moeders schoot.

‘Moet je dat joch zien, is 't geen mirakel!’

Toen knielde hij neer en maakte de luiers los om zijn achterste te tonen.

‘Kijk, 't is met permissie nog mooier dan zijn smoeltje... en mijn zoon zal géén volle broek of een kontje vol korsten hebben, laat dat maar aan míj over.’ En hij begon het mollige roze kereltje gulzig af te zoenen.

‘Je maakt nu dus ernst met werken.’

‘Nou en of - en op zaterdag, zondag en maandag ga ik er met mijn instrument op uit. Op die manier zullen we behoorlijk kunnen rondkomen, want ik wil niet dat mijn vrouw uit werken gaat, ze moet mijn zoon verzorgen. Als die ouwe nou maar dood ging...’

‘Maar dan kun je je kind óók niet erkennen.’

‘Hoezo niet?’

‘Toen je het kreeg, was je getrouwd. Zelfs al trouw je later de moeder, dan kun je het kind nóg niet je naam geven.’

‘Wel verdomme, is dat écht zo?’

Hij trok wit weg en zijn gezicht verkrampte alsof hij geen lucht meer kreeg. Uiterst voorzichtig wikkelde hij zijn kind in een deken en nam het snel mee. Door het raam zag ik hoe hij zich verwijderde: opeens was hij weer de koukleum, schuin voorover lopend, stijf en harkerig...

‘Hoe kun je zoiets toch zeggen!’ riep moeder, ‘dat is voor die jongen toch een klap in 't gezicht.’

‘Dat was ook de bedoeling.’

‘Ach, hij heeft dat kind nu eenmaal...’

‘...en dan laat u Gods water maar over Gods akker vloeien. Ik heb juist willen voorkomen, dat hij er in die omstandigheden tien krijgt. Ik ken de koukleum: zolang

het alleen om hemzelf ging, kon hij de weg van de minste weerstand kiezen, maar nu moet hij weten wat hij doet.'

Toen het kind drie jaar was, viel het twee hoog uit het raam en stierf.

Dirk, die zich die jaren goed gehouden had, liet alles weer schieten. Hij speelde wat op zijn accordeon, net genoeg om een korst brood te hebben, en zwierf verder dagenlang door de velden en het Zoniënbos. Wij zagen hem nooit meer. Op een dag hoorden we, dat zijn vriendin en hij als valsemunters waren opgepakt en ieder tot vijf jaar veroordeeld. Toen hij, nagenoeg blind, uit de gevangenis kwam, werd hij over de grens gezet; zijn vriendin had de Belgische nationaliteit en weigerde hem te volgen.

Dirk zwerft nu ergens in den vreemde en is stekeblind geworden. Hij spreekt alleen nog om het allernodigste te zeggen. Een furie van een vrouw geleidt hem: ze zet hem met zijn accordeon in een hoekje van een café en haalt dan geld op, waarvan hij zelf niets in handen krijgt. Hij mag blij zijn als ze hem te eten geeft en niet aftuigt.

Engelientje

[*]

Zij hing in de armen van een Deense matroos en liet met zich walsen op het schrille kabaal van een mechanisch orgel. Haar hoofd had ze tegen zijn borst gelegd. Haar blauwig-bleke gezicht lag in de richting van het zijne; de zwaar omkringde ogen hield ze dicht, en haar opgestoken vlasblonde kapsel blonk van de schildpadden spelden en kammen die met steentjes waren ingelegd. Nu en dan boog de matroos wat om haar kleurloze gezicht te kussen, en dan opende zij haar fletsgroene ogen. Haar voeten raakten de grond maar nauwelijks; de matroos deed al het werk, zijn reusachtige voeten in gele schoenen voerden de voorgeschreven passen uit en de last in zijn armen voelde hij amper. Toen de dans was afgelopen, tilde hij haar op, en droeg haar door de kroeg naar hun tafeltje met halflege glazen.

‘Meid, je danst als een engel, ik vóel je gewoon niet.’

‘Ik houd van dansen, en met jou gaat het vanzelf.’

Zij gleed op zijn schoot en met een arm om zijn hals geslagen, fluisterde zij hem wat versleten lieve woordjes toe. Ze was klein van gestalte en tenger, eigenlijk maar iel. Tegenzin jegens mannen was haar onbekend, al had ze 't liefst de groten, want daar kon ze zich bij 't dansen zó tegen aan vlijen dat ze gedragen werd. De kleinen ergerden haar, ze voelde zich in haar slopende moeheid bij hen niet geborgen. In bed liet ze de mannen maar doen. Haar lenige lichaam, dat de zogenaamde wellust volstrekt ongevoelig onderging, voegde zich naar wat de mannen wilden, en drukte zich vast tegen hen aan, zodat zij allemaal misleid werden en dachten dat ze puur voor het ge-

not en de opwinding leefde. Alleen de alcohol stond haar werkelijk tegen, die dronk ze met weerzin. Hij steeg haar niet naar het hoofd, maar zette haar bleekheid scherper aan, maakte haar nog slapper, en zong haar voor dat ze erg alleen was.

Zij droeg zijden kousen, witleren schoentjes met hoge hak, een witte mousseline japon met korte mouw, van boven met diepe kimonosluiting en beneden juist op kniehoogte; een satijnen ceintuur in lichtpaars voltooide haar meisjesachtige kleding die, voor deze omgeving, van zeldzaam goede smaak was.

De baas liet haar tegenwoordig doen waar ze zin in had: hij had gemerkt dat Engelientje, in welke lappen ze zich ook hulde, de beste meid van 't huis was.

Toen de zaak veertig jaar geleden door de grootvader van de tegenwoordige baas was opgericht, was Engelientje's grootmoeder het eerste meisje geweest; met haar kind in haar armen was ze zó uit de kraamkliniek in huis gekomen. Het kind was er opgegroeid. Zoals het hoorde was ze tot haar vijftiende school gegaan, maar ze had daarna geen plaats in het huis gewild: meteen na de schooltijd was ze met een stuurman meegegaan die haar pooier was geworden en haar na twee jaar had laten zitten. Al bleef ‘De stad Stockholm’ haar eigenlijke huis, ze leefde tussen de liefdesdrama's door toch op kosten van haar moeder en als een klant haar mee naar boven wilde nemen, kneep ze er stilletjes tussenuit. Ze kreeg Engelientje van een verlopen type van goede familie, en na het kind ‘voor een paar uurtjes’ bij moeder te hebben gebracht, nam ze met een kapitein de benen.

De grootmoeder hield het meisje bij zich. Ze had geld; het verhaal ging dat zij de zakken van de matrozen leeg-

stal nadat zij hen dronken had gevoerd, en dat ze dat goed belegd had. Zij werkte alleen nog als het zó druk was dat de baas vrouwen te kort kwam en de klanten zich in de opwinding lieten meeslepen en niet meer opletten wat ze in handen kregen gestopt. Om niet weg te hoeven, had ze ook geld in de zaak gestoken. Ze kreeg er haar eten en verrichtte diensten voor de vrouwen en de baas, die haar het huis toevertrouwde als hij met een of ander meisje een boottocht of rijtoertje maakte; nooit een meisje uit de straat, dat niet, want wil je gerespecteerd blijven, dan moet je thuis je gezag handhaven. Dat beginsel was hem door zijn vader ingestampt en het bleek effekt te hebben.

Ook Engelientje groeide op en zodra zij de leeftijd had, gleed ze als vanzelf het vak in. Met een zekere regelmaat kwam haar vader haar opzoeken om geld te lenen. Hij werd dan al ruim tevoren aangekondigd, want zodra de vrouwen hem in de verte zagen aankomen, riepen ze: ‘Engelientje, daar hei-je de meneer!’

Hij was moeilijk weg te krijgen. Als Engelientje een japon droeg die in zijn smaak viel, zei hij: ‘Het is te zien dat je mijn dochter bent, die jurk staat je fantastisch.’ En honderden keren kon hij vertellen: ‘Je bent precies mijn jongste zuster, zoals ze verscheen op de feesten bij ons thuis, vroeger; nee kindje, het bloed verloochent zich nooit. Zodra was m'n zuster niet getrouwd, of ze had een stel minnaars aan de hand, als het maar een broek droeg was het haar goed, ze was op dat punt even onverschillig als jij. Om haar toiletten af te betalen heeft ze eerst rijke vrienden genomen, maar nu werkt ze de bedienden af. Ze had japonnetjes als rag, net zoiets wat jíj nu draagt, maar wat die gekóst hebben, juju!’

En met zijn ogen volgde hij zijn dochter, aangespoeld tegen een matrozentors, meegeslingerd in een werveling op het gejengel van de rammelkast.

‘Als je geen alcohol lust, vraag me dan aan je tafeltje; ík drink je glas wel leeg.’

Jawel, wanneer de paartjes dansten dronk hij zelfs de restjes uit de glazen op andermans tafeltjes. Zolang de klanten er niets van zeiden, liet de baas hem begaan, maar toen er klachten kwamen smeet hij hem de deur uit.

Het prettigste uurtje van de dag vond Engelientje de tijd dat ze vóór het kappen, ongewassen en ongekamd, uit buurten kon: de straat en omliggende stegen ronddrentelen om wat met de vrouwen te babbelen. Zij liep langzaam - haar lichaam was moe, haar geest versuft, haar wil zonder kracht; de vermoeidheid bleef haar altijd bij, maar als een man haar 's nachts een beetje had laten doorslapen, glimlachte zij door haar matheid heen en vond ze dat het leven toch goed was.

Het liefst stond ze wat te praten bij de oude Leen, de schone Helena, zoals ze lang geleden had geheten. Van het middaguur af was die al gekapt en in de puntjes gekleed, strijk en zet vond je haar in 't venster zitten met een meerschuimen pijp in haar mond. Het waren altijd doorrokers: ze deed er machtige trekken aan en keek dan lang en aandachtig of het plaatje al te voorschijn kwam. Als een pijp genoeg was doorgerookt, deed ze hem cadeau aan deze of gene scheepskapitein, een klant van vroeger, die nog weleens bijsprong als ze zei in de schulden te zitten. In werkelijkheid had ze d'r eigen stalletje, zelfs een ouwe kous, en niemand kon haar afnemen wat de natuur gegeven had: een groot, zwaar lichaam

waarop de scheepsmaatjes en schooljongens hun speeltuin vonden. Ze droeg hoogopgestoken haar en haar worstvingers glinsterden van de glasjuwelen, geschenken van haar kleintjes.

‘Zo, ben je daar! Jij blijft altijd maar even slank, kind. Moe?’

‘Ik weet niet wat het is, níet moe te zijn.’

‘God kind, ik ben het nooit.’

‘Maar jij danst ook niet. Rust roest, waar zou jij moe van worden?’

‘Dat had je gedacht, ik heb de gulzigste klantjes die er bestaan. Maar wel góede klantjes, ze zijn gezeggelijk en tellen vooraf hun centjes op tafel.’

Engelientje lachte. ‘Jij gaat door tot je honderd bent.’

Dat stak Leen. Ze wilde antwoorden ‘kijk naar jezelf, jij gaat geen twee jaar meer mee’, maar uit medelijden en ook omwille van haar moeder en grootmoeder met wie zij bevriend was geweest, maakte zij er zich van af met de opmerking dat ze best honderd wilde worden, het leven was die moeite wel waard.

Tegen de tijd dat ze terug moest om zich op te maken, werd Engelientje steeds slapper en lomer, en ze zei tot Leen: ‘Wat een karwei altijd, dat aankleden, en dan weer dansen en drinken!’

‘Is dat alles wat je dwars zit? Bij de anderen zijn het de mannen, waar ze niet tegen kunnen.’

‘Daar heb ik geen last mee, die zijn lief voor me. Als ik me tegen ze aandruk geloven ze dat ik het uit liefde doe, al is het enkel om zo min mogelijk te hoeven bewegen, want anders zou ik zó in elkaar vallen. Vader zegt dat ik dat van z'n zuster heb, want mijn moeder moet heel vief zijn geweest.’

‘O, je moeder moest niks van het huis hebben. Ze was een klit, voor haar was er steeds maar één man op de wereld, al was het steeds een andere. En jij, wil jij nooit één bepaalde man?’

‘Ach kom, zoveel weet ik wel, dat de een niet beter is dan de ander. Ze zijn allemaal gelijk: ze komen binnen, pakken je beet, laten je dansen en drinken, en gaan dan met je naar bed. De een wil meer, de ander minder, dat kan me niet schelen, ik laat ze maar. Ze putten me allemaal zó uit, dat het geen zin heeft om een bepaalde man prettiger te vinden. Natuurlijk, tussen vrouwen heb je aardige en vervelende, en op jou ben ik nog het meest gesteld omdat je mijn moeder en grootmoeder gekend hebt en je mij nooit een loer zult draaien, want dát kunnen ze. Maar mannen? Waarom? Alleen de baas is anders. Hij is de enige aan wie ik echt een hekel heb.’

‘Dat komt omdat je hem elke dag meemaakt: de klanten zie je maar nu en dan, bij toeval. Zover ik jou ken, zou je het geen week met een man uithouden als je hem zag zoals ze allemaal in het dagelijkse leven zijn: egoïstisch, veel noten op hun zang, en dan - als ze je een tijdje hebben gehad, bedriegen ze je, behandelen je als een stuk vuil en laten je tenslotte in de steek. Waar of niet. De klanten, dat is een heel ander hoofdstuk. Die zijn er maar kort, na een teleurstelling of een tijdje onthouding; ze zijn uitgehongerd en moeten de deur weer uit vóór ze zich vol gegeten hebben. Trouwens, alle gebeurtenissen in hun leven, goeie en slechte, worden afgesloten met een bezoek aan ons. Toen ik in “Het spinneweb” werkte, kwam soms een clubje echte hoge heren: professors, heren van de gemeente, kunstenaars - ze hadden dan een man bij zich, die na het eerste glas champagne aan de piano ging zitten

en urenlang doorspeelde. Daarvoor namen ze hem mee, want hij wilde nergens anders spelen. Enkel thuis in zijn studio, als hij componeerde, en bij ons. Daarna ging hij met een van de meisjes naar boven; na afloop was hij zo afgepijgerd dat hij naar huis moest worden gebracht. Alles bij elkaar hebben wij nog het beste van de mannen, ze zijn bij ons nooit in een kwaaie bui. Als vrouwen als wij het eenmaal hebben afgeleerd ons over de mannen te verwonderen, zijn het beste brave kinderen.

Overigens is het vak niet meer wat het geweest is, o jé nee. De gelegenheden liggen te veel verspreid; er zijn overal bars, er zijn vrouwen die clandestien tippelen, anderen die het voor een hoed of voor de kapper doen, en dan heb je nog de dancings. Dat had je vroeger niet.

Ik herinner mij een avond dat een hele troep jongelui bij ons binnenviel. Ze waren net door hun examen heen en hun eerste man zei tegen de baas: “Ik heb vijfhonderd frank, ik wil alles voor m'n geld wat ervoor staat.” De baas stuurde hem door naar juffrouw Truitje, de waardin, en toen ze hoorde hoe hoog het bedrag was, kondigde zij aan de zaak die avond te sluiten en helemaal voor het gerief van die heren te houden. Zo gezegd zo gedaan. Ze gingen zitten en wij moesten met z'n allen op de overloop tableaux vivants vormen. Je kent ze wel, die levende plaatjes, al heb jij er natuurlijk nooit aan meegedaan, daarvoor ben je te sprottig. En toen ze opgewonden genoeg waren, stortten ze op ons af en begonnen ze over de trappen en de gangen rond te hossen, ieder met een vrouw in zijn armen. Kijk, dat is tegenwoordig toch veel minder geworden. De heren vieren ergens anders feest, en in lokalen als het jouwe komt zoiets praktisch niet meer voor.’

Ze keek Engelientje lange tijd aan.

‘En toch sta ik verbaasd over je. Helemaal geen vriendje! Waarom blijf je eigenlijk in die matrozenkroeg?’

‘Het is mijn huis; ergens anders zou ik bang zijn. De baas is een ellendeling, maar hij laat me per slot van rekening doen wat ik wil: zelf mijn jurken kiezen, mijn kapsel, ik hoef me niet zwaar op te maken... Ik hoor net zo goed bij het huis als hij - als ik er niet meer was, zou hij het wel merken, en ikzelf, ik zou niet weten wat ik moest beginnen.’

En ze ging terug, vermoeid over haar hele lichaam, met een vale gelaatskleur en violette kringen om haar ogen.

Haar maaltijd bestond uit blank vlees, groenten en gebak, want je kon zeggen wat je wou, maar er werd goed van gegeten. Vervolgens liet zij de kapster doen wat ze wilde, al veranderde zij haar kapsel na afloop met een of twee handbewegingen zó, dat zij er toch anders uitzag dan de anderen. Zij verkleedde zich en verscheen in de zaak als een witte pop, waar de mannen op afvlogen omdat zij hun de illusie gaf nog maar een kind te zijn.

‘Engelientje, hartje van me.’

‘Wat moet je nu weer van me, Miezemousje?’

‘Toe, leen me wat, wil je? Hij kan alleen melk verdragen...’

De kleine Japanse prostituée knielde neer op Engelientjes voetenbank en legde haar verkleumde handjes saamgevouwen op haar schoot.

‘Maar Miezemousje, ik héb geen geld: grootmoeder is niet te vermurwen, ze heeft gezegd dat zij het zuur genoeg verdiend heeft en dat je Karatata maar naar het ziekenhuis moet gaan.’

‘En als hij nu niet wil? De heren van de maatschappij geven ook al geen cent meer; hij heeft z'n ongemak door een kloppartij opgelopen, zeggen ze. Nu ja, dat zal ik niet ontkennen. Maar 't was alleen om mij, dat hij die Noor een dreun op zijn gezicht heeft gegeven - en toen stiet die grote vent zijn hoofd met zo'n kracht in z'n maag, dat hij tien pas achteruit vloog. En nu geeft hij bloed op en kan hij z'n werk niet meer doen, want een stoker op een oceaanschip heeft al z'n kracht nodig. Als hij aan de wal kwam, nam hij nooit een ander dan mij: hij vond dat ik nog steeds de geur bezat van de vrouwen van ons land, en hij was nooit zo gelukkig als wanneer wij samen thee dronken... Hier is alles hem vreemd, moet je denken. Hij voelt zich alleen. In Amerika hebben we onze eigen wijk tenminste nog... Die dag zei de Noor dat hij éérst was, en wilde mij niet afstaan, zo zie je... Engelientje, echt, je moet mij helpen: hij ligt de godganse dag op mijn kamertje te vloeken, alle verwensingen van ons land, en zegt dat hij me mores zal leren als hij weer beter is, omdat ik hem laat kreperen...’

Het kleine wezentje op Engelientjes voetenbank was ineengekrompen tot een bundeltje lompen dat schokte van het huilen.

‘Maar ik héb geen geld, zeg ik je toch, ik heb net die blauwfluwelen schoentjes voor bij mijn mousseline jurk gekocht.’

‘O Engelientje, duifje van me, geurige lelie, in dit hele vreselijke land heb ik niets anders dan hem, en heeft hij niets anders dan mij.’

‘Jij vindt hem dus beter dan een ander... Wat dát voor iets is... Zo eindeloos veel mannen die ons lastig vallen, en dan zóiets - ik begrijp het gewoon niet. Nu ja, ge-

brekkige of vuile mannen geven me de rillingen, dat is niet meer dan natuurlijk, maar een bepaalde man beter vinden dan de rest... Of is het omdat hij ook uit Japan is?'

'O nee, Engelientje, alleen omdat híj het is!'

'En je vertelt me dat hij je uitscheldt en op alle mogelijke manieren bedreigt!'

'Dat komt omdat hij pijn heeft. Als híj het niet was, als ik niets speciaals voor hem voelde, nu ja, dan kon het mij niet schelen. Een keer was ik zelf ziek. Hij is toen op mijn kamer gekomen, heeft me aangekeken, heeft wat rondgehangen, keek nóg eens, en zei toen: Ik heb een afspraak. En weg was hij. Toen is hij naar jou gegaan, nietwaar? Omdat je zo lief en zo klein bent, natuurlijk; hij heeft een hekel aan die grote vrouwen hier. Wat heeft hij je gegeven?'

'Een mooie kam, maar die ben ik kwijt, en dan heeft hij me nog bloemen gestuurd; dat was de eerste keer dat me zoiets overkwam.'

'Bij ons komen overal bloemen bij te pas. Maar toen ik beter was, is hij direkt bij me teruggekomen.'

'Je weet best dat je van mij niets te duchten hebt. Voor ík me aan een man vastklamp...'

'Natuurlijk. Maar ook los daarvan ben ik ontzettend op je gesteld. De enige van wie ik méér houd is hij. Hij zegt altijd dat hij in zijn leven genoeg heeft aan mij en het Miezemousje aan de andere kant van de plas... hij zou nog liever van route veranderen, en die van Frisco naar Japan nemen, dan met die grote dikke vrouwen van hier mee te gaan. Hun stem vindt hij nog het ergste; nu ja, jíj hebt een zacht stemmetje, mijn liefje, jij bent de enige bij wie ik mij op m'n gemak voel... ik zou nog liever verhongeren dan de anderen om hulp vragen. Engelientje, je móet mij wat lenen...'

‘Maar Miezemousje...’

‘Ik ben expres van Marseille naar hier gekomen omdat het met zijn nieuwe route overeenkwam, maar de mensen hier mogen mij niet, ze houden mij voor de gek.’

‘Arme Miezemous, ik zal eens voor je kijken, wacht maar even.’

Zij kwam terug met haar blauwfluwelen schoentjes in de hand.

‘Hier, breng ze naar de lommerd en geef mij het briefje, want zelf krijg je het geld voorlopig tóch niet bij elkaar.’

Engelientjes blonde haren straalden in de zon. Zij zat op de stoep van het huis; haar benen in naadloze kousen had ze over elkaar geslagen en haar rok was tot boven de knieën opgenomen. Om haar heen zaten kinderen voor wie zij papieren bloemen maakte. Elke keer als zij er een klaar had, stak zij hem in het haar van een der kleintjes, achter het oor of op de borst.

‘Die is voor jou.’

Een bol klein ventje met dikke wangen en kleine tere handjes begon met een gonzende, uitheemse stemklank te zingen.

‘En die voor jou.’

Een rossig Vlaams meisje met parelmoerige huid wist, opgewonden krijsend, de fijngeplooide bloem te bemachtigen, en hem boven 't hoofd rondzwaaiend begon zij te dansen.

‘Hier, Patatje.’

Een kind met geelachtig uiterlijk en droeve ogen drukte de bloem tegen haar lijfje en wist van opwinding niet of ze lachen of huilen moest.

‘En nu lief samen spelen.’

De kleintjes namen elkaar bij de hand en maakten een dansje, de een wild rondspringend, de ander zachtjes deinend, terwijl ze een oud Vlaams wijsje zongen, ieder met de stem die hij van zijn ouders had vererfd: zachtjes, schel of klagelijk. Engelientje zong mee, uit de ooghoeken kijkend naar de gestalte van een naderbij komende man. De vrouwen in hun deuropeningen spraken hem in velerlei talen aan, maar hij ging recht op Engelientje af. Toen hij vlakbij was, stond ze op: hij volgde haar het huis in.

De kinderen dansten nog hand in hand en hun papieren bloemen trilden mee.

't Was vroeg in de avond, de klanten moesten nog komen. Engelientje zat nieuwe blauwe linten voor haar mousseline jurk te strikken, ze vond dat de violette begonnen te verschieten. In volle vaart kwam opeens Mensje binnenstormen, een vrouw uit 'n andere kroeg: ze was dertig, vrij lang, had bruin haar, grote koolzwarte ogen, en een zenuwachtig snuivende neus boven een brede, nerveuze mond. Haar gezicht met de twee bolle koontjes was tanig van kleur. Ze beende naar Engelientje en bleef machtig groot voor haar staan, de handen in de zakken van haar jurk, het bovenlijf licht voorovergebogen; ze sidderde, ze had alle rauwheid van het wijfjesdier met een mannelijke trek over zich.

‘Kun je niet op een andere manier binnenkomen? Je jaagt de mensen de stuipen op het lijf.’

‘Dat is omdat ik steeds buiten mezelf ben, als ik hier kom.’

Engelientje stond steels op om weg te gaan, maar Mensje duwde haar terug en hield haar met de handen op haar schouders vast in de stoel.

‘Gemene meid die je bent,’ schreeuwde ze, ‘waarom kwel je me zo? Wat heb je daar voor plezier in?’

‘Je weet heel goed dat ik nee heb gezegd, en dat blíjft nee!’

‘Engelientje, kindje, hoor nu toch.’ Met een teer gebaar streelden haar handen langs Engelientjes hals en haren. ‘Ik heb iets voor je meegebracht. Je bent je mooie kam toch kwijt? Ik heb een nieuwe voor je.’

Ze nam een doosje uit haar zak waar een goudachtige celluloid kam in zat, versierd met glimmertjes en valse edelstenen.

‘Is het niet nét alsof ik hem uitgezocht heb bij de linten van je jurk? Dat is omdat ik je ken, Engelientje, ik voel het, met jouw haar als van de maagd Maria heb ik je altijd in gedachten. Kom, ik zal hem indoen.’

Engelientje, in de ban van de flonkerende kam, liet de vrouw hem in haar hoge kapsel steken.

‘Je hoeft maar één woord te zeggen, dat weet je, en je krijgt zoveel moois van me...’

‘Mensje, ik mag je graag, maar wat je van me wilt, ligt me niet zo en van de mannen ben ik al moe genoeg.’

‘Als je naar me wilde luisteren, hoefde je al die mannen niet meer te nemen. Daar zou ík wel voor zorgen, zie je? We kunnen hier zó vertrekken en met z'n tweetjes ergens gaan wonen; ik zou je vertroetelen, je op handen dragen...’

‘Dat kun je nu wel zeggen, maar of Zouzou dat zo leuk zou vinden...’

Mensjes lippen werden wasbleek.

‘Zouzou? Dat mispunt? Vier jaar hebben we lief en leed gedeeld, vier jaar, en wat doet ze? Ze gaat er zomaar met een andere meid vandoor. Weet je waar ze nu is? *Ik*

weet het. Ze hebben gemerkt dat ze de ziekte heeft en haar in 't ziekenhuis gebracht. In het begin schreef ze mij opgewonden brieven, al had ze dan met een ander geleefd. Alle dagen ben ik bij haar te bezoek geweest, nietwaar, ze was toch evengoed m'n meissie. En weet je wat er nu gebeurt? Elke keer als ze haar willen ontslaan wordt ze weer ziek, enkel en alleen omdat ze het daar met twee mensen tegelijk heeft aangelegd, een kerel en een wijf. Ik heb er een punt achter gezet en de ander met wie ze samen was óók! Ze heeft mij geschreven: "Nu je in een bordeel zit zul je niet veel tijd hebben en er zijn daar net zoveel vrouwen als je maar wilt, dus vergeet me liever." Na vier jaar. Het kreng! Maar ik heb nooit zo veel van haar gehouden als van jou, echt niet. Wat me in háár aantrok was dat ze bedorven en zo brutaal als de beul was, maar jij bent zo anders, zo'n klein wit wollenbeestje. Dat is waar ik altijd van gedroomd heb, en 't is ook mijn ongeluk geworden. In de tijd dat ik nog in 't onderwijs zat, was ik verliefd op een leerlingetje; dat kwam uit, ze hebben mij weggestuurd en alles wat ik deed om weer aan de slag te komen was vruchteloos. Toen heb ik privaatlessen gegeven, maar ben toch weer onvoorzichtig geworden... Tegennatuurlijk noemen ze dat - tegennatuurlijk! Stel je voor! Waar zou ik het vandaan hebben als het niet in de natuur lag? Het enige tegennatuurlijke is een man die op oude wijven valt, maar dat komt dan ook niet voor.

Je kunt toch uit deze buurt weggaan, Engelientje, een andere wereld in; dan nemen we een woninkje in de omgeving van het station waar bars zijn, en dan gaan wij de bars en dancings af. Je hoeft dan alleen nog te nemen wat je aanstaat, en ik zal voor alles zorgen...'

‘Als ik nog eens uit deze buurt weg wil, ga ik op m'n eentje.’

‘Op je eentje! Arm kind, dan ga je je ongeluk tegemoet. Jij bent hier in huis opgegroeid, zoals ik op de kostschool; je kent de buitenwereld niet. Hier ben je wat, de mensen kennen je, je staat goed aangeschreven, je bent een van de eerste vrouwen van de straat. Fatsoen en aanzien zijn dingen die van buurt tot buurt verschillen. Wat hier nette mensen zijn, vinden ze ergens anders onfatsoenlijke lui, en wat in de ene buurt eerzaam is, hoeft het een paar straten verder níet te zijn. Als je hier weggaat ben je enkel nog een hoertje waar iedereen de neus voor optrekt en die ze net zo weinig vertrouwen als een dievegge.’

‘Nee toch,’ zuchtte Engelientje.

‘Nou, reken maar, schatje, zo ís het. Ga je hier weg, dan moet er iemand over je waken. Hier ben je wel veilig en beschermd, maar verderop word je gekraakt.’

‘Maar jij bent niet hiervandaan, waarom ben je dan naar een buurt gekomen, waar ook geen mens jou beschermt?’

‘Toen Zouzou me in de steek liet, was ik eenvoudig mijn kop kwijt. Ik was de zorgen zat: ze had het geld over de balk gegooid en mij bedrogen. Toen ben ik hierheen gekomen om me nergens meer druk over te hoeven maken, niet over wonen, over eten, over kleren. Wat zich om mij heen afspeelt, kan me niet schelen. Maar nu voel ik weer de behoefte aan vrijheid, een thuis, een nieuwe liefde... Engelientje, kínd...’

Zij greep haar bij de handen, drukte zich tegen haar aan en zocht met haar lippen Engelientjes mond. Maar het meisje boog zich, glipte tussen Mensjes armen weg en holde naar het achterste van de zaal, waar de baas bij de tapkast stond.

De tranen sprongen Mensje in de ogen. Zij vertrok. Haar vuisten waren gebald en wee degene op wie ze haar teleurstelling zou botvieren. Buiten gekomen, rende ze plots op een steegje af waar een schim snel in wegsprong.

‘Aha, je bespioneert me!’

En ze stompte naar degene die zich in het donker verborg.

‘Gluiperige rat! Ouwe krakepit!’

Ze schudde de gestalte heen en weer als een voddebaal. Het bleek een scharminkelig, donker vrouwtje te zijn, uitgeteerd, zonder borst of buik.

‘Laat me los, lange sladood, ik heb evenveel recht op Engelientje als jij, en voor mij is ze niet bang! Jij lijkt haar te veel op een man, en van mannen heeft ze al genoeg!’

‘Zo, dacht je dat! Dacht je dat! We zullen zien! En pas op, hè, ik zal je in de gaten houden!’

Zij smeet haar tegen de muur van het steegje en marcheerde driftig naar huis. Het vrouwtje met het zwarte haar kon weer op adem komen. ‘Ik heb haar handen moeten voelen, maar zij mijn angel,’ mompelde ze. ‘Afwachten wat de meeste pijn doet.’ En zij begaf zich naar het huis van Engelientje, die rustig doorging met haar strikken van satijn. De vrouw zei niets van haar ontmoeting met Mensje. Engelientje was op haar hoede.

‘Dát is lief, zeg, wat je daar maakt! Kind, wat heb je toch een smaak! Is het om je jurk te garneren?’

‘Ja, de violette linten zijn verschoten.’

‘Moet je ze roze laten verven; dat houdt uitstekend en dan heb je gelijk een corsage wanneer deze op is. Geef de oude linten maar aan mij, ik maak het voor je in orde. Alleen jammer dat die ordinaire kam in je haar zo vloekt met dat zachtblauw. Ik heb er een voor je, die veel beter past.’

Ze haalde uit haar zak een ivoorkleurige kam, bezet met imitatie-turkooisjes.

‘Met die linten en jouw korenblonde haar is het of die kam voor je gemaakt is, vind je niet óók?’

Engelientjes ogen werden groot en zij vergat haar wantrouwen.

‘O ja, hij zal veel beter staan; maar ik wil hem alleen aannemen als jij déze neemt. Ik weet dat je geen geld hebt, en deze kun je dan verkopen.’

‘Als je dat wilt, graag, m'n kindje.’ En zij nam de flonkerende kam uit Engelientjes haar en stak de andere ervoor in de plaats.

‘Gossie, wat staat-ie goed,’ zuchtte Engelientje terwijl ze zich in de spiegel bekeek. ‘Wat lief van je... kom hier.’ Ze omhelsde het vrouwtje dat de ogen sloot alsof ze in zwijm zou vallen.

‘Dank je, schatje. Mag ik morgen nog even langskomen? Dan weet ik of het in orde komt met 't verven.’

‘Natuurlijk, kom rustig.’

De kleine vrouw stak de kam van Mensje in haar kapsel en wandelde opzichtig voor haar café heen en weer, maar ze verscheen niet voor het raam.

‘Op een of andere manier komt ze het tóch te weten; ze zal me wel aftuigen, maar heel goed beseffen dat ik gewonnen heb.’

De valavond is het uur van de vrouwen die niet zonder vrouwen kunnen: haar ogen gaan stralen, haar binnenste trilt, en of het nu in het bordeel is, in de buitenwereld, op het atelier of in het gasthuis, ze gaan als wolven op zoektocht uit, afwisselend agressief of aanhalig, de ene maal om gekwetst, een andermaal om bemind te worden. En-

gelientje kon tegen de avond altijd rekenen op twee of drie van die koortsachtige bezoeksters.

Het bezoek aan 't ziekenhuis bracht Engelientje altijd van streek: als ze voor het onderzoek ging liggen, trilde zij over haar hele lichaam. De artsen onderbraken hun gesprek om eerst het meisje en dan elkaar aan te kijken, maar zeiden nooit één woord dat niet strikt tot hun werk hoorde. Eén enkele keer had de dokter haar kin met zijn wijsvinger opgelicht en gezegd: ‘U bent nog niet ziek.’

‘Engelien, kom vlug, Annie is met haar kind terug uit de kraamkliniek!’

Het meisje ging met de twee vrouwen mee; ze gaven elkaar een arm en met hun nauwe, veel te korte rokken en hun mallotig hoge hakken wankelden ze over de bultige kasseien als drie invaliden. Ze riepen onderweg nog meer vrouwen en kwamen met haar zessen aan het huis. Ze moesten twee trappen op en openden de deur waarachter kindergeschrei klonk.

‘Annie, welgefeliciteerd met je thuiskomst, we komen de baby bekijken.’

Het blonde Engelse meisje, mollig en zwaar van gestalte, had het kind juist op haar bed gelegd. De vrouwen kwamen naderbij.

‘Maar hij ís helemaal niet zo zwart, dat valt best mee!’

‘Wat een schatje, wat een snoepje!’

‘Moet je zien hoe hij z'n vuistjes voor z'n mondje houdt, Engelien, en dan die kroeshaartjes!’

En uiterst voorzichtig, alsof zij de lippen naar een overvol glas bracht, kuste een der vrouwen zijn voorhoofd dat als een half appeltje naar voren bolde.

‘Alles goed verlopen, Annie?’

‘Dear me, no! Hij kon er niet uit, een veel te dik hoofd had-ie, ze hebben hem met de tang moeten halen. En omdat ik zelf niet wist dat hij zwart zou wezen, dacht-ik dat ze mij voor de gek hielden toen ze mij zo'n negerbaby gaven; eerst wou ik hem niet eens aannemen, maar ze bezwoeren dat het echt de mijne was. Ik heb de hele nacht liggen huilen, maar toen ik hem de volgende dag aan de borst had, voelde ik dat hij toch van mij moest zijn. En ik houd net zoveel van hem als wanneer hij blank was geweest.’

Engelientje was helemaal bleek geworden.

‘Zie je, daar ben jij te fijn voor, schatje,’ fluisterde Mensje haar toe. ‘Eén woord en je hebt nooit meer zoiets bij de hand. Trouwens, kijk naar Lia,’ zei ze toen hardop tegen de anderen, ‘die heeft een Indisch kind. Dat zijn de risico's van het vak. En je man, hoe heeft hij het opgenomen?’

‘Die liep groen aan van ellende, maar later zei-die: een kind is een kind, ik zal het niet verstoten om zijn velletje. En nu wil hij al met hem spelen.’

Zo babbelden zij door tot het kind ontwaakte en iedereen begon te juichen over zijn blauwe ogen.

‘Ja, de ogen heeft hij van mij; op die manier lijkt hij tóch nog 'n beetje op me.’

‘Welnee,’ antwoordde Mensje, ‘alle pasgeboren kinderen en dieren hebben blauwe ogen, dat heeft niets met hun huidskleur te maken; later worden ze vast donker. Wat hij van jou heeft is z'n fijne mondje - negerlippen zal hij nooit krijgen. Nou, meisjes, kom je mee?’

Ze gingen de trap af en praatten opgewonden over het geval dat, ofschoon verre van zeldzaam in de buurt,

steeds weer verwondering wekte.

Engelientje zei niets. Thuis ging ze voor de spiegel zitten en dacht: ‘We zijn allebei even blank en toch is haar kind okerkleurig, wat zeg ik? zo bruin als peperkoek, en dat zou mij ook kunnen gebeuren. Maar alsjeblieft niet, voor geen goud! Een man komt en gaat, 't heeft geen zin je daartegen te verzetten, maar een kind blijft. En het is van jezelf. Hoe zou ik me voelen met zo'n donker schepsel? Ik houd niet van donkere mensen, man of vrouw, en als ik een kind moest hebben, zou het blond moeten wezen zoals grootmoeder, moeder en ikzelf.’

Van die dag af meed zij kleurlingen, maar omdat ze de mannen toch voor het uitkiezen had, bemoeide de baas zich er niet mee.

Oude Leen keek Engelientje aandachtig aan.

‘Als 't erop aankomt houd je, geloof ik, van niets en niemand.’

‘Jawel, Leen, van jou; maar van wie zou ik nog meer moeten houden? Mijn moeder is weggelopen, mijn vader weet me alleen te vinden als hij geld nodig heeft en grootmoeder heeft mij het vak al ingewerkt toen ik nog korte rokjes droeg. Wanneer ik weet hoe ik een jurk of een corsage moet maken, is dat alleen omdat ik mijn poppen zo graag aan- en uitkleedde; niemand heeft me ooit naald en draad in handen gegeven. Je weet wat ik voor onderwijs gehad heb, 't was niet om op te roemen, en toch ontbrak het grootmoeder echt niet aan geld. En wat de mannen betreft, daar hoeven we niet over te praten, vind je ook niet? Ze gebruiken me, en klaar is kees. Wat zou ik van een man te wachten hebben? Dat hij mijn bloed aftapt, mijn jeugd verslijt, mijn geld opmaakt en me dan laat

zitten. Waar ik van houd, dat is dat ik mooi ben, en ik houd van kleren en...'

Beschaamd aarzelde zij even.

'...nu ja, van kinderen.'

Toen bloosde zij.

'Juist daarom wil ik ze niet hebben. Ik hoef gelukkig niet bang te zijn een zwart kind, een Japannertje of een halfbloed te krijgen; geen kleurling raakt me meer aan, nooit meer.'

'Jij bent jong, je hebt nog voor het kiezen. Later wordt dat anders: ik ben vroeger ook kieskeurig geweest, maar ik heb me allang leren schikken. Je weet hoe ik hier gekomen ben. Eerst zat ik in het vondelingengesticht waar je veel te weinig liefde krijgt en zo goed als niets leert; je wordt er behandeld als een ding, als een hinder, waar tóch nooit iets van terecht zal komen. Vrijwel recht van het gesticht kwam ik hierheen; het enige tussenstation was een dienstje in een gezin met zes snotneuzen die alles stuksloegen - de zevende, die zestien was, heeft me zwanger gemaakt. Toen de moeder dat merkte smeet ze mij de straat op, ofschoon ze best had geweten wat er gaande was. Op een zondag nam een jongen mij uit dansen, hier in de buurt; ik voelde mij meteen thuis en nam me voor hier een bestaantje op te bouwen. In het eerste café waar ik me aanbood wilden ze mij hebben, ze lieten het kind wegmaken en ik bleef er. Bepaald mooi was ik niet, maar goed gebouwd, gezond en altijd opgewekt. In de loop van de jaren heb ik in praktisch alle café's van de buurt gewerkt. Maar de liefde, hè, daar deed ik niks tegen: als een man mij beviel en het was wederkerig, dan gingen we samenwonen. Jammer dat 't met mannen nooit blijvend is. Maar toch, ik heb ettelijke

keren de liefde gekend, en neem van mij aan dat niets daarbij haalt, niets! Alleen, de tijd staat niet stil. Ik heb altijd geld opzij gelegd en dat heeft mij ervoor bewaard de dienstmeid van de jonkies te worden. Laat die lange Mensje daar maar voor oppassen, al is ze nú nog verwaand: ze smijt met geld, en dat ze op vrouwen valt kost haar nog méér duiten dan wat een ander aan een jongen uitgeeft. Nou draait ze weer om jou heen, maar laat je door haar niet lijmen. Ze zou je slopen, kind, tot er niets van je overbleef.'

'Daar is geen gevaar voor.'

'Misschien doe je er uiteindelijk wel goed aan, helemaal buiten die dingen te blijven... Ik heb nu niets meer te vrezen; ik heb m'n ouwe kous, en als het ogenblik gekomen is koop ik een lijfrente. Nu ja, ik zal heus nog wel wat nalaten aan een paar mensen op wie ik gesteld ben, zeker, maar allereerst wil ik toch zorgen dat ik m'n broodje heb en vooral dat ik kan ophouden wanneer ik wil, want eerlijk gezegd heb ik weleens genoeg van mijn jochies. Het vreet aan 'n mens, en als ik van nature niet zo flink was geweest, hadden ze mij allang bij elkaar kunnen vegen. Jij voelt voor oudere heren, is 't niet zo?'

'Zij voelen meer voor míj. Maar ik geef toe, ze vermoeien me minder, zijn niet zo ruw, slaan niet zo'n hoge toon aan en betalen beter. Maar kom, ik moet gaan, de kapster zal er intussen wel wezen...'

Ze ging, wankelend op de hoge hakken van haar niet dichtgeregen schoenen. Het late zonlicht speelde door haar blonde haar en Leen, die haar bleef nazien, zei in zichzelf: 'Als ze mijn kind was geweest, had ik haar niet in het vak laten gaan.'

Engelientje droeg wel haar hoge kapsel en haar witte jurk met violette strikken, maar liep op blote benen met sokjes en schoenen van wit leer. Ze stond midden tussen een stel vrouwen bij oude Leen, en vertelde.

'Leen was het liefst alle café's in de buurt van het station afgeboemeld, maar dat leek me niks, ik ging liever de beesten zien. Dus nadat we met meneer gegeten hadden, zijn we naar de dierentuin geweest. Bij de ingang hoorde ik het brullen van de wilde beesten al, en ik zei tegen Leen: "Gauw erheen, meid, ze worden nu zeker gevoerd." Maar dat was niet zo. Het gebrul kwam van twee parende tijgers: mooie dieren, jong nog, met een zachte pels, goud en bruin gestreept met in de hals wat wit. Het verbindingsdeurtje tussen hun kooien was opengezet en ze liepen van de ene kooi in de andere, het mannetje achter het wijfje aan. Toen ging het wijfje liggen en vouwde de poten onder de buik; het mannetje legde zich er overheen en gleed in één keer naar binnen. Hij beet haar heel zachtjes in het nekvel, net als de katten doen, en ze hielden zich allebei rustig. Maar opeens begon het wijfje te kreunen, hij óók, en dat ging over in een luid gebrul dat door alle beesten in het roofdierhuis werd beantwoord. Toen stond het mannetje op. Het wijfje begon koortsachtig voor de tralies heen en weer te lopen, en elke keer als zij langs het mannetje kwam streek hij met zijn tong over haar rug alsof hij aan een lolly likte. Ze kroop opnieuw op haar buik, het mannetje er weer bovenop, maar hij was zo opgewonden dat hij haar nekvel moest loslaten; hij greep het weer, verloor zijn greep opnieuw en begon te likken. Beide dieren bleven daarna heel lang en zwaar schreeuwen, de kop omhoog, de muil wijd open en zonder zich te verroeren. Zij keek hem daarbij

aan of zij een offerdier was en riep alsof ze sterven moest. De andere dieren reageerden zo heftig dat de grond ervan trilde. Toen stonden ze op. Zij ging de andere kooi in en rolde zich op haar rug, met nog altijd weggedraaide ogen; hij bleef in de verbindingsopening zitten en keek haar aan. Zoetjesaan vielen zijn ogen dicht en sliep hij in.'

'Ja, ze maakten er niet veel drukte om,' zei Leen.

'En er was niks smerigs aan,' voegde Engelientje eraan toe.

'Nou ja, beesten!' riep een vrouw.

'En toen?'

'Toen zijn we naar de aapjes gaan kijken. Voor de grote kooi stonden twee dames en een heer. De dames waren uit Frankrijk, en de ene zei: Wat zijn ze slim, het enige wat hun ontbreekt is geld. 't Was wel een sjieke dame, niet jong of knap, maar erg sjiek, misschien wel een toneelspeelster.'

'Ja, en toen?'

'Toen zijn we de hele dierentuin nog een keer rondgewandeld. De mensen zeggen dat wolven elkaar niet verslinden, maar de beren stelen elkaar het brood uit de bek. Er zijn een paar nieuwe, jonge dieren, erg mooi, maar niet zo groot als de oude. Een man gooide stukken brood in de kooi. De beer die vlak voor de tralies stond, vond blijkbaar dat het brood hem toekwam, want elke keer als zijn vriendje een brok had bemachtigd, vloog hij hem aan, en beet naar hem om 't brood weer af te pakken. Dat gebeurde net zo vaak tot de andere niet meer durfde, en elke keer jammerlijk begon te zuchten als een stuk brood de kooi binnenrolde. Toen we weer bij de tijgers waren, zagen wij dat de tussendeur dicht was. Het wijfje lag ineengekromd te slapen en het mannetje lag languit, hele-

maal uitgeteld. Het was maar goed ook, dat ze gescheiden waren: ze paarden steeds maar opnieuw, er zaten nog geen twee minuten tussen...'

Een oude dienstmeid stortte binnen:

'Is Mieke hier niet?'

'Nee, wat is er dan?'

'Er zijn drie heren, en één ervan wil met alle geweld het negerinnetje. Ze is niet thuis, maar hij wil het met geen ander doen. Hij zegt dat hij Mieke nodig heeft en notities moet maken...'

'Zeker een dichter die alles opschrijft wat hij voelt,' snoof Mensje, 'en dat op dit uur van de dag!'

'Eén van de heren is van hier, de twee anderen spreken Frans. De man die het negerinnetje wil is nogal een scharminkel, niet om over te roepen... O, daar gaat Mieke, Janneke heeft haar gevonden!'

En alle vrouwen keken door het raam naar de lange negerin die langsdeinde, terwijl een jongetje van twaalf haar rap voorafging om de klant te zeggen dat zij er aan kwam.

'Waarvoor hebben jullie het nodig, altijd zo te vuilbekken?' riep Engelientje, 'het zit me tot hier.' En zij verliet het huis.

Op straat zag zij een grauw en vervuild meisje met een klein kind op de arm, dat huilde en gulzig op zijn vingers zoog.

'Je ziet er compleet verhongerd uit, Neleke. Is het weer zo ver?'

'Ja, juffrouw Engelientje, en Keeske heeft nu ook zo'n honger...'

'Is er weer eens niets voor hem te drinken?'

'Alles op, en niemand wil ons nog een brood poffen.'

‘Nou, kom maar mee.’

Ze kocht twee broden en een stuk spek, plus twee krentenkoeken die het meisje en Keeske meteen konden opeten.

‘Als ik groot ben, juffrouw, mag ik dan bij u komen wonen?’

‘Ja hoor, dat mag. Probeer maar gauw groot te worden, want anders sterven de kleintjes nog van de honger.’

En zij haastte zich naar haar kroeg waar het mechanisch orgel al luid aan het jammeren was.

Het zat de baas helemaal niet lekker dat Mooie Dolf sinds een dag of wat, vlak na de kapperij, om Engelientje heen kwam draaien. Ze hield zich zoveel mogelijk op afstand met een spotlachje om de mond. Maar het lukte hem, haar op een morgen in de straat aan te houden, toen ze naar oude Leen ging.

‘Hé, hoor eens, je hebt best gemerkt dat ik achter je heen ben. Ik kan gewoon niet aanzien dat een lief meisje als jij in zo'n gore kroeg zit! Jij verdient betere mannen dan wat daar komt, je bent er verdomme knap genoeg voor. Als je wilt, kunnen we samen doen. Ik heb krediet: ik zorg dat je een uitzet en allemaal mooie spulletjes krijgt - je mag zelf uitkiezen. Je gaat dan naar de sjieke restaurants en, wat ik je brom, kind, je maakt je fortuin.’

‘Maar ik zou wél voor jou moeten werken, zeker?’ antwoordde zij, en lachte schamper. Ze wipte bij Leen naar binnen en liet Mooie Dolf verslagen op straat achter.

‘Je gaf die vent mooi lik op stuk, hè? Goed zo. De meisjes die zich laten lijmen, zuigt hij de laatste druppel bloed uit. Hij laat ze werken tot ze kapoerewiet zijn,

knijpt er dan tussenuit en laat zullie met de schulden zitten. Met zo'n smoel hoeft hij maar met de vingers te knippen en alle meisjes komen naar hem toe, méér nog dan hij kan gebruiken. Maar jij verbaast me, wichie, en ik vraag me af hoe 't met jou moet aflopen: soms lijkt het of je een hart van steen hebt...'

'Mijn hart? Praat me niet van mijn hart. Ik ben moe, ik kan gewoon niet meer. Al bleef ik dag en nacht in bed, het zou mij geloof ik niet lukken om in slaap te komen. Als ik 's één keer echt kon slapen, helemaal alleen in een bed met frisse lakens...'

Hij was op een avond met een stel binnenschippers meegekomen, gelokt door het opzwepende gedreun van de mechanische muziek. De anderen hadden een meid beetgepakt en waren in het zaaltje gaan zwieren. Hij was opeens verlegen bij Engelientje gaan zitten en zijn schroom was nog groter geworden toen hij haar bij het drinken van de alcohol zag rillen. En de groter wordende bruine kringen rond haar ogen opmerkend, werd hij vervuld van medelijden.

'Als u liever iets anders drinkt, lekkere warme melk bijvoorbeeld, zegt u het maar gerust. Zal ik het voor u bestellen? Ik heb een zusje dat niet sterk is en als drank alleen warme melk verdraagt: ik kén de zwakke poppetjes.'

Dat *u* en die bezorgde toon verbaasden Engelientje. Zij keek hem aan.

'We kunnen rustig hier in ons hoekje blijven, als u dat het liefst is; ik zorg wel dat ik genoeg geld uitgeef om de baas niet te laten mopperen.'

Al was hij nog bloedjong, ze begreep toch dat hij de gewoonten van dit soort zaken kende, en zei hem dat.

‘Nu ja, we zijn van de binnenvaart, dus we leven in de havens.’

Ze praatten met elkaar. Hij was nog op het schip van zijn ouders, dat van Antwerpen op Rotterdam voer. Hij kwam van 't noorden, uit Friesland, en was in dit café beland omdat hij zijn broer niet alleen kon laten; want 't was wel een heel rustige jongen, maar als hij wat teveel ophad, zocht hij met iedereen ruzie. Zelf was Wannes net zo lief op de boot gebleven om fluit te spelen.

Engelientje glimlachte om zijn openheid. Ze mocht hem. Ze lette op zijn vriendelijke gebaren en zijn overredende manier van spreken, en bekeek hem nog eens helemaal. Wat was hij groot, wat een goedhartige blik, en wat viel zijn asblonde, golvende haar sierlijk en overvloedig rond zijn slapen! Hij droeg een broek met breed uitlopende pijpen, een wijd schippersvest en daaronder een blauwe gebreide trui die om de hals wijd uitgesneden was; als hij bewoog zag zij beneden de zongebruinde hals een streepje fijne, blanke huid doorschemeren. Maar hem aanraken of kussen kwam niet in haar op.

Er was een bejaarde man binnengekomen, kennelijk iemand uit de stad zelf: hij zat in een hoek en fixeerde Engelientje.

De maats van de schippersjongen, die de een na de ander met een vrouw waren verdwenen, kwamen nu terug en gingen, rustig geworden, aan een tafeltje zitten praten. Toen ze compleet waren, stonden ze op. Wannes ging met tegenzin heen. Engelientje glimlachte naar de oude heer en zodra de jongen de deur uit was, ging ze bij hem zitten. Ze verdwenen al spoedig naar boven en lieten champagne en iets te eten brengen.

De baas was best tevreden. Wannes had meer uitge-

geven dan wanneer hij met Engelientje naar bed was geweest, en nu die tweede klant nog... een melkkoetje was ze!

De volgende avond kwam Wannes alleen terug: Engelientje was in de wolken. Hij kwam gaandeweg vaker, vlak na het kappen, dus vóór de zaak vol liep. Hij bleef haar met *u* aanspreken en liet zijn bescheidenheid niet vallen.

‘Engelientje,’ zei hij op een namiddag, terwijl hij haar hand in de zijne nam, ‘zoudt u hier niet weg willen? Ik ben niet arm, u zult tevreden zijn. We hebben vijf schepen, die stuk voor stuk onder leiding van een van mijn broers staan, en de prijzen liggen momenteel zó dat we goede zaken doen.’

Engelientje antwoordde ontwijkend. Ze was werkelijk op die grote, zachte jongen gesteld; hij had nooit iets anders gevraagd dan haar gezelschap en had warme melk voor haar besteld. Maar ze wist dat hij, als hun verhouding anders werd, een even onverdraaglijke last voor haar zou betekenen als de andere mannen.

Toen hij bleef aanhouden, zei ze op een dag: ‘Ik ga nooit bij mijn grootmoeder weg.’

Een week lang liet hij zich niet zien. Toen kwam hij, beschroomder nog dan tevoren, vragen of zij z'n vrouw wilde worden; hij zou een schip van zijn ouders krijgen, zei hij, ze zouden Antwerpen verlaten en naar Friesland gaan, de lijn Harlingen-Amsterdam was uitstekend. Hij zou zeker de toestemming van zijn ouders krijgen, en zo niet, hij had zijn handen niet verkeerd staan en zou overal de kost kunnen verdienen.

Toen hij uitgesproken was, sloeg zij de ogen naar hem op en boog meteen het hoofd weer.

‘Je familie zal me niet accepteren.’

En al deden ze het wel, zij kon niet op een schip leven. Nee, dat bestaan zou ze niet kunnen verdragen, er zouden allerlei teleurstellingen en verdrietelijkheden uit voortkomen.

‘Ik haat het leven hier, maar ik kan er mij niet van losrukken: de buurt heeft me vast, ik ben bang om hier weg te gaan en ik ga zelfs nooit zonder gezelschap de stad in.’

‘Maar u bent dan toch niet meer alleen, ik zal u niet uit het oog laten, ik zal niet van u wijken...’

‘Ik denk ook aan jou, jongen. Ik weet dat ik niet geschapen ben voor 't leven op het water.’

Ze durfde niet te zeggen: voor het leven met een man.

‘Maar u bent óók niet geschapen voor het leven híer! Dit is uw ondergang!’

En nogal kwaad ging hij heen.

's Anderendaags zat zij na het kappen op een krukje bij de deur en maakte papieren bloemen voor een stel kinderen dat om haar heen drumde.

‘Is die rode voor mij, juffrouw Engelientje?’

Ze bekeek het blondje en antwoordde: ‘Nee, voor dat lichte haar van jou maak ik liever een blauwe. De rode is voor Fifi, die is zo bruin als beukenootjes.’

‘Als we allemaal een roos hebben, zingt u dan een liedje met ons?’

‘Goed dan!’

En toen alle kinderen hun bloem hadden, liet zij hen een kring vormen en zongen ze:

De Maagd toonde haar zoon en zei
Ze hebben hem aan 't kruis geheven,
Staken een lans wreed in zijn zij

Mijn wenen hield hem niet in 't leven,
Maar om u is hij opgestaan,
Dus bidt hem op uw knieën aan!

Bij die laatste woorden lieten allen zich op de knieën vallen, waarna de rondedans weer hervat werd. Engelientje ging helemaal in het spel op, en zag niet dat een man en een vrouw naderbij kwamen. Het was een reus van een schipper en een even reusachtige schippersvrouw met een Fries goudkapje en een wijde kanten muts op: een broer en een zuster van Wannes.

'We hadden u graag even gesproken.'

Engelientje ging het huis binnen. Zij bestelden twee glazen bier en op een besliste toon, maar zonder opwinding, vertelden zij haar wat hen hier had gebracht. Ze zeiden jij en jou tegen haar.

'Je moet goed begrijpen dat je onmogelijk in onze familie kunt komen: die is altijd fatsoenlijk geweest en wil dat blijven.'

'Bovendien,' voegde de zuster er op zure toon aan toe, 'onze ouders zouden hem in dat geval nog geen dubbeltje afstaan. Nog liever verkochten ze de schepen en gooiden ze het geld in het water; en zonder een cent zou je hem tóch niet meer willen.'

Engelientje had geen woord gezegd. Ze werd vaalgrauw, er trok een bleekte rond haar lippen, haar neus leek spitser te worden en de kringen om haar ogen breidden zich ver over de wangen uit. Met de vuisten op tafel leunde zij voorover en siste ademloos:

'Dat is genoeg! Ik raad jullie je biezen te pakken of ik schreeuw de buurt bij elkaar!'

Er sloeg uit haar priemende ogen een zo immense haat,

dat de man en vrouw opstonden, betaalden, en met ingetrokken hoofd en kromme rug wegliepen, alsof ze bang waren met dakpannen te worden bekogeld.

Wannes zag zij nooit terug. ‘Ik wist wel dat hem de moed zou ontbreken,’ fluisterde zij soms wanneer ze zat te dromen. ‘Ik zit hier vast.’ En dan riep zij de kinderen bij elkaar, met wie zij zich meer en meer bezig hield:

De maagd toonde haar zoon en zei
Ze hebben hem aan 't kruis geheven...

Met haar honingkleurige krullen stralend in de zon, de kringen om haar ogen zo donker geworden als kool, gekleed in een pastelblauwe hemdjurk, stond Engelientje op haar hoge witte hakjes bij het karretje van de ijscoman. Met een onuitwisbare glimlach op haar bleke gezicht deelde zij ijshoorntjes uit aan een dozijn kinderen, die joelden van de pret.

‘O, lekker, lekker, juffrouw Engelientje, óóóh,’ stamelde een chocoladebruin kereltje met twee rijen blinkende tanden.

‘Hier, Pietje, en die is voor jou, Janneke; en Leentje, heb jij al?’

‘Ja, juffrouw Engelientje.’

‘U bent toch onze peettante, hè?’

‘Ja, peettante van jullie allemaal. Kom, Tisjetasje.’

Zij zette het kind op de rand van de kar en voerde hem met een lepeltje kleine hapjes ijs.

‘Rustig aan, Tisjetasje, 't is erg koud voor je tandjes, maar wel lekker hè, met die hitte...’

De buurt stonk doordringend naar geslachte beesten, verschaald bier, en een walm van mosselen en braaksel die je de adem benam; de zon zoog het zweet uit de

mensen en blaakte de straat. Engelientje kon de verleiding niet weerstaan een ijsje te nemen, al kreeg ze daarna altijd krampen.

‘Nou, die kramp, daar doe ik wel wat tegen; ik heb vannacht de volle laag weer gehad, en ik stink...’

En zij slurpte een grote ijshoorn leeg.

‘Zo, zijn jullie tevreden? Geef me dan maar een zoentje en ga fijn spelen, daar, in de schaduw van het slachthuis.’

Zij bukte zich voor ieder kleintje. Sommigen moesten op hun tenen staan om haar te kussen, anderen sloegen de armpjes om haar hals en er waren er ook, die gulzig haar hele gezicht afzoenden.

‘Zo, dat was dat! Jullie zijn schatjes, en ik ben jullie petemoei voor 't snoepgoed.’

En ze ging heen met stapjes als van een bijzondere vogel, het gelaat verlicht door een glimlach.

Toen haar grootmoeder stierf, kreeg Engelientje maar een bescheiden erfdeel. Ze nodigde haar vader, die ze steeds meneer bleef noemen, en oude Leen uit om van het geld een bootreis te maken.

‘Dan moeten we naar Holland gaan,’ zei meneer, ‘daar kun je per schip zelfs door de steden.’

Ze huurden een scheepje dat hen over de Schelde, langs de vaarten van Holland en door de Zuiderzee moest varen. Leen deed de zaak zolang dicht en ze richtten zich op het schip in. Engelientje moest haar bed met Leen delen, wat ze om de dikte van de vrouw niet bepaald prettig vond: ‘je bent nog erger dan twee mannen!’

Op het wijde water van de Schelde steeg de blijdschap Engelientje haast naar 't hoofd. Ze wandelde het schip op en neer, met enkel haar broekje aan; ze bond haar vlassi-

ge haren los, ging met de rug tegen 't boord zitten en liet ze door de golven zwieren. Nu en dan gluurde ze opzij om ze in de groene golven te zien uitwaaieren als een waterplant met zilveren draden. Wanneer zij van dat spel genoeg had riep ze Leen om de haren uit te wringen en dan ging ze op de plecht zitten, de lange haardos om de schouders gespreid, en genoot van de zon. De beide anderen aten en dronken. ‘Waar moet je anders de tijd mee doorkomen?’ zeiden ze.

In Rotterdam wilde Leen de bordelen langs, - ‘ik heb overal kennissen zitten.’

‘Nee hoor, mij niet gezien!’

‘Interesseert het je dan niet hoe de anderen leven en hun zaakjes drijven?’

‘Kan me geen klap schelen, ik ben het vak zat, ik ga niet mee. Molens kijken wil ik. Ze schijnen hier ook speelgoedmolentjes te hebben, en daar wil ik wat van uitkiezen voor de kinderen uit de buurt.’ En in het centrum van de stad kocht zij een hele lading.

In Amsterdam liet zij zich echter meetronen naar de Zeedijk en de buurt rond de Oude Kerk. Haar mond zakte open van verbazing toen zij op een somber grachtje een met tulen gordijntjes afgezet raam zag, waarachter een lamp met oranje kap brandde; achterin de kamer stond een bed, en een vrouw in het wit zat bewegingloos te wachten.

‘O, dat vind ik wel mooi, 't heeft iets van een aquarium. De jurk is wat ouderwets, maar de lamp en de tulen gordijntjes... gossie, sjiek hoor!’

‘En je ziet,’ zei meneer, ‘er is nergens werkloosheid in dit vak, en gestaakt wordt er ook niet.’

‘Die lampekap en die gordijntjes, die zal ik onthouden,’ mompelde Leen nog eens.

‘Staken,’ zei Engelientje, ‘stel je voor dat we gingen staken! Wat zou er gebeuren? Eigenlijk zou het heel goed zijn als we ons aaneensloten om te staken, want wat hebben we? We hebben te eten en we hebben schulden; en als de klanten ons niet wat extra's gaven, zouden we constant zonder geld zitten.’

‘Het is te proberen. Een echte staking zou geen volle dag duren: de bordeelbazen en de klanten zouden zich zó gewonnen geven.’

In de Zuiderzee gingen zij op het eiland Marken van boord. Meneer kende het: hij was er eens geweest in zijn jeugd, toen hij nog in de betere kringen verkeerde. Leen, die met mensen uit de hele wereld was omgegaan, stond nu toch werkelijk paf, en Engelientje raakte in de opperste verbazing en opwinding. Vooral van de kinderen kreeg ze niet genoeg: zij omhelsde hen, moest hun kleren betasten, streek over hun huid en bewonderde hun tere, bleke gelaatskleur. Ze moesten zich in hun klederdracht van alle kanten laten bekijken. Steeds was Engelientje de anderen vooruit op de paadjes, die over de met sloten afgezette weiden slingerden, en ze vroeg zelfs of zij mee mocht varen in een van de hooischuitjes. Zij had natuurlijk dikwijls scheepslui meegemaakt, maar op deze mannen met hun korte wijde broeken, hun dasjes met gekleurde kralen, hun petten die ze nooit afdoen en waar een kwastje op de klep danst, raakte zij niet uitgekeken. Ze kon zich die wezens (ieder met een aarden pijpje met koperen dop in de mond) niet met een vrouw voorstellen, ofschoon ze haar met gretige blikken begluurden.

Toen lieten de mannen hun houten huizen op palen zien. De bedsteden, opgetast met geborduurd beddegoed, de Delftsblauwe borden aan de muur, de veelkleurige

kleden op de planken vloer, de theepot op een petroleumlichtje, de statige bijbel en de vrouw des huizes met een ronde witte mijtermuts op, één haartoef over 't voorhoofd en twee pijpekrullen opzij, een bonte kroplap en een dik pak rokken; het kwam Leen en Engelientje voor, dat ze beland waren bij wezens van een heel andere soort dan zijzelf. Leen, de praatjesmaakster, durfde haar mond niet opendoen en Engelientje had een gevoel dat zij niet thuis kon brengen (was het sympathie of antipathie?), maar in elk geval iets wat ze nooit eerder tegenover mensen had gehad. Alleen meneer bleef koelbloedig onder de flemende toon van de vrouwen en het slimme gepraat van de mannen: hij kende ze als inhalig en zonder scrupules als het erom ging de vreemdelingen te plukken.

Engelientje wilde met alle geweld een compleet vrouwenkostuum. Toen zij het had aangetrokken en zich in een op ooghoogte schuingehangen spiegeltje bekeek, stond ze verstomd.

'Ben ík dat? Ben ik dat écht, die uitgestreken femelaarster? 'k Wist niet dat ik er zó uit kon zien - als ik die kleren bij ons in de straat droeg, zouden alle klanten voor míj zijn. Maar dat strakke lijfje en die baal rokken zouden wél een ramp wezen, nu we gewend zijn om praktisch in ons blootje te lopen. Ze zijn om in te stikken, help me er gauw weer uitklimmen; ik bewaar het pak voor carnaval.'

Ze betaalden voor dat samennaaisel een schandelijke prijs, dronken daarna thee uit kleine kommetjes en snoepten met de vissers nog wat babbelaars. Toen boomde een van de mannen hen door de sloten terug.

'Je ziet bijna niets op dit eiland, zo mist het,' merkte Engelientje op. Maar het was geen gewone mist; meer een

fijne goudachtige nevel die over het eiland neergestreken was, alles vervaagde, en het deed voorkomen of ze in een drijvende wolk waren afgestapt.

‘Wat een eigenáárdige mensen,’ herhaalde Leen maar, ‘wat een eigenáárdig slag.’

‘Toch zijn ze net als wij,’ dacht Engelientje, ‘dat zag ik aan de manier waarop ze elkaar aankeken om ons af te zetten.’

Hun scheepje voer weer verder. Leen was op haar gemak zodra ze het Vlaams van de schipper weer hoorde; Engelientje vertrok even haar gezicht alsof het haar prikte. Ze zwierven de Zuiderzee rond en legden nog bij andere eilanden aan, maar die maakten op Engelientje minder indruk en ze bleef liever op het water. Toen was het weer tijd de kanalen, stroompjes en rivieren op te gaan, waar de binnenschepen met hoge zeilen voortgleden en laveerden; links en rechts molens, weiden met bont vee dat hen in grote troepen nakeek, en tenslotte van bocht tot bocht naderkomend, de Schelde.

Op een smoorhete julidag lieten zij het anker vallen bij een zandbank in de Westerschelde. Toen het diepe eb was en het scheepje vastlag tegen een eilandje, dat met schelpen in allerhand kleur bedekt was als met edelstenen, kleedden zij zich uit. Meneer had de meiskes beloofd ze te leren zwemmen.

Leen verscheen in een mousseline hemdje vol kantjes, dat machtig om haar buik en boezem gespannen stond. Meneer bood haar galant de hand om haar van 't trapje op de zandbank te helpen. Engelientje, poedelnaakt, sprong van boord af in zijn armen.

‘Ik zal eerst Leentje leren zwemmen.’

Hij wilde haar in de golven leiden, maar zodra zij het water voelde begon zij te gillen en ze was met geen mogelijkheid te bewegen nog verder te gaan. Hij liet haar dus maar neerzitten, hield haar vast en wachtte tot twee of drie golven haar hadden opgefrist.

Engelientje die de haren had opgebonden en wier ogen straalden in haar roodverbrande gezicht, genoot van de frisheid en de wind; ze lachte met een helder geluid dat ver over het water schalde. Ze rende om Leen en meneer rond en sprong in de schuimende golven op en neer. Haar lijf en huidje waren zo fijntjes, dat meneer riep:

'Kind, je bent haast doorzichtig! Pas maar op, direkt verlies je je lichaam nog en dan ben je enkel nog een schimmetje!'

Zij rende de zandbank op en af, langs de zachte glooiing steeds weer half in 't water duikend. De fijne schuimnevel omhulde haar zo innig, dat zij van de nevelzelf haast niet te onderscheiden was.

'Kom hier, nu is het jouw beurt!'

Zij danste op meneer toe, sloeg de armen om zijn middel, hij sprong pardoes in 't water en met een plons verdwenen zij. Na een paar tellen kwam hij weer bovenzwemmen, met een naar adem snakkend Engelientje aan zich vastgeklemd. Ze proestte en schold: 'Gemenerik!' En toen ze maar éven een hand durfde losmaken, gaf ze hem een klap.

'Daar was je niet op verdacht, hè? Nu kom, laat mij maar even begaan.'

Hij maakte zich uit haar greep los en vatte haar bij de heupen. Ze lachte alweer, want ze voelde zich bij hem toch best veilig. Haar haren waren losgeraakt en waaierden over de golven achter haar aan.

‘Als je er genoeg van hebt, zeg je het maar.’

‘O nee, ik heb het gevoel dat ik in het water thuis hoor, echt mijn element, ik wou dat ik hier kon inslapen!’

‘Als je in het water inslaapt, hoef je nooit meer een oog open te doen, liefje.’

‘Kom, laten we toch maar weer aan land gaan, je ouwe karkas zou een kramp kunnen krijgen.’

Ze kwam uit het water en blonk als het zand dat nu met al z'n miljoenen korreltjes schitterde; ze rende wild rond en haar natte haardos danste op en neer. Opeens bleef ze staan. Ze wreef de ogen uit, holde naar het uiteinde van de bank en tuurde naar verre gestalten die zich op een andere zandbank bevonden. Wazig alsof zij tussen hemel en aarde zweefden, dansten daar twee figuurtjes in witte broek en naakt bovenlijf - Engelientje begreep dat zij schermden. Anderen hurkten op de oever en zaten het meisje door een kijker te begluren; zij riepen iets naar de schermers, gaven elkaar de verrekijker door en maakten wilde gebaren in haar richting.

Engelientje bleef er rustig onder. Ze ging op haar tenen staan en met de handen voor de mond riep ze uit alle macht:

‘Hé, slome duikelaars, hebben jullie nog nooit een naakte vrouw gezien?’

Toen sprong ze weg en holde naar meneer om te vragen wat dat voor snuiters konden zijn.

‘Het moet een schermclub uit de stad zijn, die hier komt oefenen.’

Ze liet zich een zak van 't schip gooien en begon de mooiste schelpen uit te zoeken.

‘Moet je deze zien, die is violet met karteltjes, het lijkt wel... ja, kijk, het is dezelfde kleur als van mijn tepels.’

Ze hield ze naast elkaar om te vergelijken.

‘Ja precies,’ bevestigde meneer, ‘het kan niet missen. Je moet er nog een bij vinden.’

‘En deze heeft dezelfde kleur als de nagels van mijn tenen, en deze is net m'n oor. Ik ben ook een schelp, een bijna lege schelp; ik ga in 't zand liggen en jij moet me oprapen.’

Ze legde zich in het hete zand en lachend groef meneer haar half in.

‘Mijn voeten ingraven en mijn tenen laten uitsteken, dan kun je ze oppakken als schelpjes.’

Hij deed wat ze vroeg: hij maakte een gebaar alsof hij elke nagel opraapte en kietelde haar daarbij. Opgewonden riep ze:

‘Laat zien, laat zien wat je gevonden hebt!’

Hij toonde haar een handvol roze, ronde schelpen en verzekerde plechtig dat het haar nagels waren.

‘Nu moet je de schelpjes op mijn buik en borst leggen.’

En opeens voegde zij er ernstiger aan toe:

‘Lijk ik er werkelijk op?’

‘Een kind ben je, altijd een kind gebleven!’

‘Nu moet je mij oprapen en afspoelen als een schelp die we in de zak doen.’

Hij tilde haar uit het zand - ze was licht - en spoelde haar behoedzaam af in de golven.

‘Hé, komen jullie, het eten is klaar!’

Zij gingen naakt aan tafel en aten overvloedig; toen rolden zij zich in het zand om een middagslaapje te doen. Leen leek met haar enorme vette lijf wel een aangespoelde zeehond. Engelientje trok in haar slaap bleekjes weg en de paarse kringen breidden zich van haar ogen over haar wangen uit; ze ademde ternauwernood en leek verkreu-

keld op de bank geworpen zonder de kracht om nog overeind te komen. De haren leken één met het zand en golfden over haar lichaam. Na het middagslaapje lieten ze zich koffie brengen. De mannen van het schip bedienden hen als ervaren knechtjes, maar het reisje zou hen ook 'n aardige duit opleveren. De bemanning mocht ook zelf fourageren en had het dus nooit zo goed gehad.

Leen deed de brand in haar doorrokertje, meneer stak een sigaar op en Engelientje rookte sigaretten met een gouden mondstuk. Leen begon over zaken te praten.

'Zeg nu zelf, als Engelientje zich wat meer inspande! In de steden komen de mannen bij bosjes achter haar aan; als ze een béétje initiatief neemt, kan ze krijgen wat ze hebben wil. Waarachtig, als we die schermers lieten komen, konden we hier op de zandbank nog goede zaken doen.'

'Nou, Leen, als het aan jou lag deed je nog zaken met de vissen hier: wat moet jij een spaarpot hebben! En waarvoor? Je bent vondeling, dus aan wie zou je het nalaten?'

'En als ik het jóu nu eens naliet, kindje...'

Ze keek Engelientje met doordringende tederheid aan.

'Tegen de tijd dat ik opstap ben je wel verstandig geworden, je zou dan voor eigen rekening een zaak kunnen openen, iets moderns, want je moet met de tijd meegaan.'

Engelientje begon zenuwachtig te lachen.

'Ik verstandig worden! Een zaak openen! Ik zie me al; nee hoor, ik zou een lekker leventje kiezen.'

'Ja, dat gevaar loopt een mens met jou; ík sloof me m'n hele leven af...'

'Ach, dikke troel, hou op!'

Ze sprong boven op Leen en gaf haar een paar forse

klapzoenen.

‘Je bent evengoed een best mens, een schat ben je.’

Leen begon nu maar tegen meneer.

‘Een vrouw met geld en een neus voor zaken zou een schip kopen als dit; dan de cabines bekleden met een mooie stof van Liberty...’

‘In Japan bestaat dat, ze noemen dat de bloemenscheepjes.’

‘Nou dan, waarom heeft niemand het bij ons geprobeerd, in een havenstad nog wel! Ik heb het nooit geweten en nu ben ik er te oud voor.’

Engelientje volgde het gesprek niet meer; ze had garen gehaald om de schelpen tot kettingen te rijgen. Intussen was de vloed opgekomen, het schip wankelde wat en raakte weer vlot. Nog zes dagen zwierven ze over de Schelde, met korte tussenpozen het schip op een zandbank vastzettend. Op de morgens dat het mistte, verscheen Engelientje in haar wat kinderlijke naaktheid, als een parel die uit een halfopen oester schijnt; maar de nevel die alle vormen uitwist maakte haar onzeker, ze riep naar Leen en meneer, en voelde zich pas weer op haar gemak wanneer ze hadden geantwoord.

Toen het geld schoon op was voeren zij terug naar Antwerpen, en ze vergaten niet de schelpen en de windmolentjes voor de kinderen mee te nemen. Engelientje deelde ze uit, en vertelde de vrouwen van de buurt honderd uit over de tocht.

‘Ja, en dan was er nog...’

En met open mond luisterden zij als kinderen naar het sprookje van de verre reis.

Het wilde Engelientje niet goed lukken weer aan 't werk

te gaan. Het eerste glas sterke drank maakte haar van top tot teen aan 't rillen, en wat meer was: de buurt begon op haar te drukken, ze kon er gewoon geen lucht meer krijgen. Haar magerte werd opvallend, ze mopperde en raakte gaandeweg onverschillig voor alles. De vermoeienis sloopte haar zo zichtbaar, dat de baas tenslotte zei:

‘Hoor eens kind, je hebt verzorging nodig, maar daarvoor is het hier te druk. Je gaat naar het ziekenhuis, en als je beter bent kom je weer hier.’

Vergezeld door haar oude vriendin ging ze erheen. Ze stopten haar in een groot wit bed en 's nachts hoorde de zuster haar zeggen:

‘Alléén in bed, ik wist niet dat dat zó heerlijk was. Zalig!’

Toen Leen op bezoek kwam, was Engelientje zeer opgewekt.

‘En hoe is het hier?’

‘O, je weet niet hoe fijn het is om alleen in bed te liggen, en te slapen zonder dat iemand je wakker maakt om weer aan je te beginnen! Je hebt geen idee hoe heerlijk!’

‘Maar je vond het toch niet naar.’

‘Dat niet, maar het was steeds alsof de mannen moeheid in me stopten. En nu, helemaal op m'n eentje in een bed... ik was vergeten hoe dat was...’

Ze vroeg naar het buurtnieuws. De baas was nog niet geweest - en meneer, hadden ze meneer nog niet gezien? Ze was toch zijn dochter, nietwaar. Toen gaf ze Leen het sleuteltje van haar grote koffer en vroeg haar de portretjes van haar moeder en grootmoeder te brengen. Leen wilde niet zeggen dat de baas, al zeker dat zij niet terug zou komen, de koffer inmiddels had geopend en dat Ada

geurde met haar witte jurk met strikken, als een marktwijf dat processiebruidje speelde.

Meteen begon het meisje weer te praten over het geluk dat zij alléén mocht slapen.

‘Geen vreemde vent tegen je aan, geen gesnurk, geen jeneverstank die je in je gezicht of je nek wordt geblazen. Geen enkel geurtje dat in je huid trekt, en alle ruimte voor jezelf, verrukkelijk! Gewoon het paradijs!’

Ze spreidde armen en benen uit om het bed in bezit te nemen.

‘Zie je wel, overal lekker fris laken!’

Oude Leen sprong op, nam het meisje in haar armen en drukte haar lang tegen zich aan. Zeggen deed ze niets.

‘Vergeet vooral niet de portretjes mee te nemen; en probeer uit te vissen waar meneer is, want ik ben toch zijn dochter...’

Toen Leen de volgende zondag terugkwam, hoorde zij dat Engelientje die nacht was gestorven. De zuster gaf haar wat brieven van matrozen die ongeopend onder haar hoofdkussen waren gevonden, en vertelde haar dat ze stervend nog gefluisterd had: ‘Wat heerlijk om alleen in bed te liggen! Héérlijk!’

Het Bordeel

[*]

‘Jij, twintig jaar, en nóg een bloedje, papkind dat je bent! Kom mee, zeg ik: stráks kun je doen waar je zin in hebt, maar nú wordt er gedronken.’

Het waren twee vissers. Zij stonden in Amsterdam in een steegje vol zeemansbordelen. Wijde broeken droegen ze, grijze kousen die tot boven de knieën reikten, en zware schoenen met leren rijgveters. De kraag van hun hemd zat met twee gouden knopen vast; over 't hemd heen bolde een kort vest en daaronder zag je hun leren gordels met grote zilveren gesp. Ze waren nog jong, kinderen haast; hun lange haar was blond, hun pet droeg een klein kwastje, in hun oren staken draaddunne ringetjes van goud. Uit een broekzak stak het heft van hun dolkmes. Ze brachten de geur van de zee en van teer met zich mee.

Omdat ze hun lading vis niet los waren, hadden ze niet naar hun eiland in de Zuiderzee kunnen terugkeren.

Uit een van de kitten klonk harmonikamuziek en het zware gestamp van dansers. Het gordijn bij de ingang kierde open; een halfnaakt meisje keek hen aan.

De vissers gingen binnen.

De een, die gesproken had, legde zijn arm om het middel van 't meisje, ze dansten en alras verdwenen ze naar boven. De ander ging schuchter aan een tafeltje vlak bij het buffet zitten. Toen een vrouw op hem toekwam, zei hij: ‘Nee, hoeft niet, ik wacht op mijn vriend.’

Hij keek om zich heen. De dansers boeiden hem niet lang, maar de baas, een man van middelbare leeftijd, doelbewust en beslist in alles wat hij deed, leek hem verschrikking en zelfs ontzetting aan te jagen. Van achter

het buffet hield hij alles in de gaten. Met een enkel gebaar liet hij een lange, broodmagere vrouw bij zich komen, gekleed in een paarse rok en diep uitgesneden wit lijfje. Haar dunne armen waren blauwachtig wit en aan haar gezicht dat bleek afstak tegen haar gore krullen, kon je zien dat ze gehuild had. Een roze roos die ze in haar kapsel had gestoken, liet haar grauwte alleen maar erger uitkomen. Ze werd lange Mina genoemd.

‘Als je voorhebt nog langer met die aanstellerij door te gaan, lig je zó op de keien,’ zei de baas met halfluide, woedende stem. ‘Die Noren daar zijn net afgemonsterd, zakken vol geld hebben ze, en jij zit ze met dat rotsmoel gewoon weg te jagen. Ik zeg je één ding: je houdt ze hier of ik smijt je eruit.’

‘En mijn kind is vanmorgen gestorven,’ jammerde ze, ‘en ik heb drie gulden voor de begrafenis nodig. In godsnaam leen me dat geld en laat me naar m'n kamer gaan. Als de begrafenis achter de rug is, doe ik extra mijn best, u weet wat ik waard ben, dat wéét u, en dat het werk me anders voor alles gaat.’

‘Als je drie gulden nodig hebt, kun je die ter plekke verdienen, er zitten goede klanten in de zaak die graag van hun geld af willen. En verder basta, 't is werken of opdonderen.’

‘Geef me tenminste wat te drinken, twee glazen, dan heb ik weer moed.’

‘Jij, jenever? Moet er heel wat gebeuren, je hebt een sombere dronk over je; in plaats van te lachen zou je zitten grienen! En nu aan de slag, verdomme!’

En zij ging naar de matrozen die zich niet erg amuseerden en dus niet genoeg dronken om zich te laten plunderen.

De jonge visser, die het gesprek had gehoord, zat te trillen op zijn stoel. ‘De ploert, de smerige ploert,’ mompelde hij aan één stuk door.

De man aan het buffet loerde scherp naar lange Mina, die wel haar best deed maar niet kon lachen, laat staan de anderen aan 't lachen brengen. Met een hoofdknik maakte hij iets duidelijk aan een van de vrouwen, die verdween.

Kort daarna ging de deur van het achterhuis open en verscheen op de drempel een gedrochtelijk wezen. Nog voor het in 't volle licht stond, had de visser op haar gezicht een uitdrukking van wurgende angst en paniek gezien. Het was een krom, gebocheld meisje, vrijwel zonder buste, dat wankel op de magere benen stond; ze droeg een tutu met glimmertjes, waar oranje strikken aan bevestigd waren, en twee zware blonde vlechten hingen nog dieper dan het rokje. Een sjaal van blauw gaas was om haar hoofd geknoopt om de wonden en roofjes bij haar oren te verbergen, die het hele jaar door vocht afscheidden.

Zij was in het bordeel geboren, waar haar moeder grote dagen had gekend, en opgegroeid tussen de prostituées wier vertrouwen zij had. Door haar hoofdklieren had ze niet naar school kunnen gaan, maar ze had leren naaien. Zij kende de smaak van de meisjes zo goed, dat ze na haar moeders dood had mogen blijven als kleedster; ze schminkte de meisjes, kamde ze en dofte ze op. Bij een maskerade, toen ze zich als danseres had toegetakeld, ontpopte ze zich als een woeste gangmaakster: de baas, die overal profijt van wist te trekken, liet voortaan Sientje komen dansen als de stemming er uit was en hij bang werd voor zijn geldje. Voor haar waren die vertoningen,

waar ze gehavend en gekneusd uit te voorschijn kwam, een kwelling.

Ze tripte op haar teenspitsen binnen, de tutu met de vingertoppen ophoudend. Haar oudachtig gezichtje was in een zo mallotige grimas vertrokken dat de hele troep matrozen, op wie zij toeging, brullend van de lach als één man overeind sprong. Een van hen begon ‘olé, olé’ te roepen, takkelde met z'n hakken op de vloer en begon voor Sientje heen en weer te dansen, die zich daarop in een woeste can-can wierp. Soms zwierde hij zijn arm om haar lijfje heen en gooide haar in de lucht; ze wist steeds weer dansend op haar voeten terecht te komen.

De visser was recht gaan staan. Door de angst op het gezicht van het jammerlijke schepsel, toen het in de deur was verschenen, had hij beseft dat ook zij een slachtoffer van de man aan de tapkast was.

Ineens, opgehitst door de drank en de dans, scheurde de Noorse matroos de gazen sjaal weg: de wonden lagen bloot, paarsblauw en etterend.

De visser knipte zijn dolkmes open, stortte op de man, stompte diens hoofd achterover en sneed hem de keel open zoals hij de buik van kabeljauwen openscheurde. Toen smeet hij hem opzij als een stuk vuil.

Eén tel en de zaak was leeg. De enige die bleef zitten was lange Mina, gierend van de lach met lange uithalen, als een krijsend dier.

Uit de hals van de matroos gulpte het bloed overvloedig over Sientje, die bewusteloos op de planken vloer lag. De visser knielde naast haar en probeerde de sjaal weer over haar wonden vast te binden. Zo vonden de agenten hem. Hij liet zich versuft en verdoofd wegvoeren.

Mina verdween gillende het donker in, de steegjes

weerkaatsten van haar krankzinnigenlach; ze rende tot bij de sluizen, plonsde erin neer en verdween in de razendsnelle kolken.

Een goeie mop

[*]

Wij zaten met z'n drieën - de architect, de majoor en ik - in ons hoekje bij ouwe petemoei. Zo noemden wij de bazin van de dorpsfeestzaal die ons (vanwege onze opleiding, zei ze) had toegestaan in het zijzaaltje plaats te nemen, waar we min of meer van de gewone bezoekers gescheiden bleven. De architect was die avond lichtelijk aangeschoten, de majoor had ik nog nooit helemaal nuchter gezien, en zelf was ik al tevreden met de warmte, want ik had een hele winterdag lang in het moeras staan schilderen.

De majoor liet nog eens een vloek horen en vroeg ons toen of wij weleens iemand erin hadden laten luizen. ‘Moppen uithalen, daar was ik in mijn jonge jaren sterk in,’ vervolgde hij. ‘Er schiet me juist zo'n geval te binnen, van wel dertig jaar geleden. Moet je horen.’

Ik was bevriend met de gebroeders X.; zij studeerden medicijnen, ik rechten. Toen de oudste aan de roodvonk overleed, die hij in 't ziekenhuis had opgelopen, was de jongste werkelijk ontroostbaar. Hij zaagde zijn vrienden zo eindeloos over zijn broer door, dat ze hem tenslotte uit de weg gingen. Ik bleef ongeveer als enige over; ten eerste omdat ik maar met een half oor luisterde, ten tweede omdat hij altijd geld als water had, terwijl mijn vader me juist kort hield. Ik had toen een tijd, dat ik niet genoeg kon krijgen van de vrouwtjes - en aangezien hij niet kon begrijpen hoe je een meid van de straat kon oppikken, dacht ik dat hij impotent was. Maar goed, daar gaat het nu niet over. Op een avond toen we van een dispuut

kwamen, liep een bloedjong meisje voor ons uit, en aan haar manier van lopen zag ik dat ze zowat aan het eind van haar krachten was.

'Geef me even wat geld,' zei ik tegen mijn vriend, 'je krijgt het morgen terug.'

Hij gaf me twintig frank.

Wij spraken het meisje aan en vroegen of ze iets met ons wilde gebruiken. Ze keek even steels om zich heen alsof ze iemand zocht, en ging toen mee; maar pal voor de ingang van het café blijft ze staan en zegt dat ze weinig tijd heeft.

'Zoals je wilt,' zeg ik, 'volg me dan maar.'

Ze keek toen ineens mijn vriend aan alsof ze wou zeggen 'ik dacht dat het voor u was'; maar hij lichtte alleen de hoed en verdween in het café, een vast adres waar hij op me zou blijven wachten. Ik had die sprottige meid de nek wel om kunnen draaien, zo duidelijk had ze voorkeur voor m'n vriend getoond, maar goed. De kamer die ik met haar nam, bleek een ellendig ijskoud hok te wezen, wat volkomen paste bij het schepsel dat achter me aan was gekomen. Toen ze haar schoudermantel afdeed, zag ik pas dat ze borstjes van niks had, haar hemd was vuil en vodderig, haar schouders daar schrok je van zo mager, en net als op haar lange halsje zaten er overal vlooiepikken op. Toch moet ik zeggen dat uit dat tengere, lenige lijfje iets heel fris op je afkwam, dat je in een kleine roes bracht...

Toen ik haar tegen me aan had, wond me dat ongelooflijk op. Dat gezichtje van zestien met die lange blonde krullen was zo kuis, zo maagdelijk, en haar lichte ogen keken mij met zoveel schrik en afkeer aan, dat ik een blinde aandrift kreeg om haar kapot te knijpen; maar

toen ze haar ogen sloot ging dat gelukkig over.

Na afloop, toen we weg zouden gaan, gaf ik haar niets. Eerst vroeg ze schuchter en aarzelend om geld, en toen ik niet reageerde, begon ze haast te spugen van woede. Verbaasd antwoordde ik:

'Maar je wilt toch niet zeggen dat je het voor geld doet? Had ik dat geweten, dan zou ik je met geen vinger hebben aangeraakt... ik dacht dat je een beetje gek op me was, dat je je pretje wou hebben... en dan weiger ik zo'n kleine dienst niet... maar een hoer? ben jij een hoer? Kind, dat had ik van jou niet gedacht!'

Daarmee had ik een gevoelige snaar geraakt: ze bloosde, werd toen bleek, en begon te rillen en te schokken alsof ze de kouwe koorts had.

'Ik moet geld,' herhaalde ze wanhopig, 'ik moet geld!'

'Je maakt er een lolletje van, een hoer is gewassen en goed verzorgd, en jij bent zo smerig als ik weet niet wat...'

Ik duwde haar opzij en ging scheldend te trap af. Beneden weigerde ik ook de kamer te betalen, maar dat mens dreigde meteen met de politie. Nou, dat wou ik niet aanhalen, dus ik rekende af; de kamerverhuurster veterde toen maar het meisje uit, dat huilend het huis uitrende, naar de boulevard toe.

In de beste stemming vertelde ik het verhaal aan mijn vriend. Hij stond op, geneerde zich niet om het biljetje van twintig frank uit mijn vestzak te trekken en verdween. Ik riep hem nog na: 'Ze zal wel op de boulevard zijn!'

Ik volgde hem op afstand.

Midden op straat stond het meisje te snotteren, de handen voor 't gezicht geslagen; vóór haar stond een klein donker vrouwtje dat wel troosten wou, maar zelf

totaal van de kaart was. Ik hield me achter een boom verborgen. Mijn vriend naderde de vrouwen, nam zijn hoed af, boog zeer diep, en zelf nog een bankbiljet voegend bij wat hij mij had afgenomen, gaf hij ze aan het meisje, boog nogmaals en verdween. Hij had geen woord gesproken.

Dat heeft hij van Dostojewski, zei ik in mezelf. Sonja! 'Nee, ik buig niet voor u, maar voor de lijdende mensheid...' Sul, die hij was, gewoon een lachertje voor die meiden...

De beide vrouwen zetten het op een sukkeldrafje en klosten de boulevard zo snel af, dat het mijn nieuwsgierigheid wekte. Ik achter ze aan. In een arbeiderswijk gingen ze een winkeltje binnen dat ondanks het late uur nog open was; ze kochten brandhout, spaanders, kaarsen, brood, bokking en andere levensmiddelen die de oudste in haar rok droeg, terwijl de jongste met een zakje kolen achter haar aankwam. Ze glipten een donkere spleet in, maar ik gaf het niet op, ik wou alles weten.

Door een smal raampje waarachter een kaars oplichtte, zag ik zeven kinderen, stuk voor stuk jonger dan het meisje, die op de vloer hadden gelegen en overeind sprongen; toen ook nog een man, die op de rand van zijn bed kwam zitten.

De vrouw sneed het brood en de bokking snel in stukken; het meisje deed de kachel aan, zette water op en begon koffie te malen. Maar de kinderen aten zo gulzig dat ze alles al op hadden, voor de koffie klaar was. De man was opgestaan en stond in zijn onderbroek de ene snee brood na de andere naar binnen te proppen - hij wankelde en was blijkbaar ziek of dronken.

Terwijl de koffie nog werd opgegoten, sloeg het kleinste jochie dubbel en viel met woeste stuiptrekkingen

tegen de grond. Ze begonnen allemaal te roepen: ‘Klaasje! Klaasje!’

Het meisje tilde het kind op en duwde zijn mond open om het stuk brood te pakken te krijgen dat zijn keelgat verstopte, maar dat lukte haar niet. Ze legde hem op het bed en trok hem de kleertjes van het lijf. Er gingen nog enkele heftige schokken door hem heen, en toen bleef hij bewegingloos liggen. Als een waanzinnige begon het meisje de kamer rond te rennen, ze sloeg haar hoofd tot bloedens toe tegen de muur en riep:

‘Mijn schuld, 't is allemaal mijn schuld! Als ik maar eerder was gegaan dan vanavond pas, dan had hij nog geleefd...! Ik heb ze twee dagen laten hongeren voor ik het deed, en nu is hij gestikt... Klaasje, Klaasje!’

Iedereen begon te brullen. Links en rechts zag ik licht achter de ramen verschijnen, de mensen werden wakker; 't was maar beter dat ik er vandoor ging.

‘En uw vriend?’

‘O, díe! Hij keek me vanwege die lamlendige mensenmin-ideeën van hem niet meer aan. Hèhè, hij had het altijd over gerechtigheid... immanente gerechtigheid heette dat... nou, die immanente gerechtigheid heeft hem nog een mooie loer gedraaid! Oók een goeie mop! Hoe vaak heeft hij me niet gezegd: Je loopt nog eens de ziekte op, zoals jij maar vrouwen van straat haalt, en dan krijg jij je gerechtigheid. Héhé, maar wie kreeg de ziekte? Híj!’

‘Hij?’

‘Ja, door een inenting. Niet gesteriliseerd. Veertien jaar ziek en vier jaar een algehele verlamming... gek was-ie... weet u dat hij al in ontbinding was vóór hij stierf? En kijk dan eens naar míj!’

Maria

[*]

De eerste keer dat ik haar zag, was bij mij thuis: ze bracht me het vlees dat ik haar vader, de boodschappenloper van het dorp, gevraagd had uit de stad mee te brengen.

Ze was nog heel jong, maar tamelijk lang en buitengewoon vuil. Ze reikte mij het in een reep papier gewikkelde stuk vlees met vuilbekorste vingers aan, wat ik zo onsmakelijk vond dat ik me werkelijk kwaad maakte.

‘Hoor eens, jij bent groot genoeg om te weten dat je je moet wassen, 't is een schande zo smerig als jij er bij loopt.’

Ze keek me eerst met verbijstering aan; toen begon ze luidkeels te snikken, één arm voor het gezicht gebogen.

‘Ja, nu huilen! Je schaamt je omdat je een standje krijgt, maar niet omdat je vuil bent.’

Ze begon nog veel harder te snikken.

‘Kom, meiske, ik heb je geen verdriet willen doen. Je hebt zulke fijne handjes, 't is zonde dat ze er zo uitzien, je moet ze echt wassen in 't vervolg. Hortense, geef haar maar een snee krentenbrood.’

Het was nodig haar het krentenbrood tussen de vingers te klemmen, want de arm ging niet voor het gezicht weg.

Toen ze de deur uit was, maakte ik mijzelf verwijten. En steeds als ze mij tegenkwam, rende ze op haar lange benen een andere richting uit, snel en angstig achterom kijkend; ze zou voor geen goud nóg eens bij mij over de drempel komen.

Een tijdje nadien hoorde ik van Hortense, die naar het dorp was geweest, dat Maria van de boodschappenloper

‘een aanval had gehad’, dat ze aan één kant verlamd was en verstand en spraak had verloren.

‘Treurig, maar wat kan ík eraan doen?’ antwoordde ik terneergeslagen. ‘Met een hitte als we nu beleven, ligt ze natuurlijk op een hoop vuile vodden die wemelen van ongedierte, ergens in een donker hol dat niet groter is dan een kast en waar nog nooit licht en lucht zijn doorgedrongen. De vrouw van haar vader moet niets van haar hebben, net zoals híj niets geeft om de zoon die zij in 't huwelijk heeft meegebracht; alle liefde gaat daar uit naar dat ongelukkige kind dat van hen beiden is... Zo'n fijn meisje, een knáp meisje ook, vegeteert maar zonder dat ze het opmerken, of ook maar een klein beetje liefde geven. Je kunt niet langs het huis komen of je hoort de stiefmoeder tegen dat arme meisje te keer gaan, níets hebben ze voor haar over. Wat kan ik als vreemde dan doen? Ze zullen het echt niet op prijs stellen als ik me ermee ga bemoeien.’

Toen maakte ik mijzelf opnieuw verwijten en ging erheen.

In het huisje met het rieten dak vond ik Maria liggend in een smalle alkoof, zoals stervende heiligen worden afgebeeld op kerkmuren. Haar zachte korenblonde haar dat onder de luizen zat, lag over het hoofdkussen gespreid; haar grote amandelvormige ogen met een glans van donker goud brandden van de koorts; de halfopen mond hijgde naar lucht; en de fijnblanke, bijna blauwe huid van haar overmatig lange hals trilde. Toen zij me zag, greep ze mijn hand, en met een gebaar dat een innig vertrouwen uitdrukte, klemde zij hem even tegen haar zij. De helft van haar gezicht plooide, of liever verkrampte tot een

glimlach waarin één mondhoek en één oog vertrokken.

‘Mijn beste man,’ zei ik tegen de vader, ‘als je wilt dat je dochter geneest, heb je te zorgen dat ze hier wegkomt; ze moet naar het zusterklooster waar ze aan ziekenzorg doen. Als je het goedvindt zal ik de verzorging ginds betalen, maar híer blijven heeft geen zin.’

‘Geen sprake van, ik wil niet dat ze uit huis gaat.’

‘Jullie zijn toch allemaal hetzelfde: door gebrek aan zorg verkommert ze en evengoed willen jullie haar houden. Wat zij nodig heeft is frisse lucht, zon, een bad...’

De stiefmoeder deed geen mond open en keek het martelaresje hardvochtig aan. In het dorp werd gefluisterd, dat zij het kind had gedwongen op zo'n tropisch-hete julimiddag, zoals we er een paar hadden meegemaakt, op het land te werken.

Gelukkig kwam de arts, die mijn pleidooi om haar in 't klooster te brengen ondersteunde. En daar durfde de vader niet tegenop. Hij spande zijn ezeltje in, legde wat bussels stro in zijn kar en schikte er een omslagdoek overheen. Daar tilden wij Maria op, die nog altijd spookachtig glimlachte, en reden toen stapvoets in de richting van het klooster, gevolgd door het hele gezin.

Ze kreeg er een keurig vertrekje met een groot raam op het zuiden, dat op order van de dokter dag en nacht openbleef. De zusters deden haar meteen in bad, gaven schoon ondergoed en warme melk; Maria gaf haar dank te kennen met een treurig glimlachje en een streling van haar goede hand.

De eerste veertien dagen was er zo goed als geen vooruitgang, en in mijn verbeelding zag ik haar al voor de rest van haar dagen invalide; ze zou dan terug moeten keren

naar huis, waar ze een nutteloze lastpak zou zijn, een doodeter, waar de stiefmoeder niet naar zou omkijken en die ze van honger en vuil zou laten verkommeren. Ik zou machteloos moeten toezien bij de ondergang van dat tere wezentje, dat naar de geest en in gebaar en oogopslag altijd even verfijnd en engelachtig zou blijven...

Op een dag, toen ik haar kwam bezoeken, zat zij in een leunstoel, gekleed in haar lange ziekenjurk van zachtblauw molton, die wijd om haar lichaam hing. Ik had gekleurde prenten meegebracht, waar ze altijd erg mee in haar schik was, en toen een zuster de kamer binnenkwam, hield ze die stralend in de hoogte en probeerde uit te leggen dat ze de prenten van mij had gekregen.

'Hoort u dat, ze probeert weer te spreken!' riepen we tegelijkertijd.

Een andere keer leunde ze bij mijn binnenkomst uit het raam. Ze staarde naar links, waar ze in een groepje bomen en huizen nog juist het dak van haar ouderlijke woning kon onderscheiden. Ze was die dag erg verstrooid. Ze luisterde ternauwernood naar wat ik zei, en keek steeds in de richting van haar miserabele huisje.

Geestelijk was ze weer helemaal bij: haar arm en been kon ze met enige moeite weer bewegen en als ze glimlachte begon ook over de verlamde helft van haar gezicht iets te trillen. En in haar verbeterde toestand - gewassen, gekamd en in de blauwe jurk gekleed - bezat zij met haar dertien jaar een kinderlijke schoonheid die je bijna beschroomd maakte.

Bij mijn laatste bezoek bracht ik een smal satijnen lint voor haar mee, in diepblauwe kleur. Ik bond het om haar hoofd en met de strik midden tussen haar krullen; omdat er geen spiegel was, verstelde ik het raam zó, dat ze zich-

zelf in een der ruiten kon zien. Ze straalde van opwinding, begon te lachen, betastte de strik en probeerde te vragen of het lint werkelijk voor haar was. Toen ik ja zei, bloosde ze van blijdschap: haar mondje lachte, de frisse, blinkende tanden bloot, hagelwit als van een jong katje. Maar opeens dacht ze niet meer aan het lint. Ze boog zich opnieuw uit het venster om naar haar huis te kijken.

'Maria, kom eens hier, luister eens. Wie heb je liever, je vader of je moeder?'

'Vader,' bracht ze er met moeite uit.

'Ben je hier tevreden?'

Ze knikte van ja.

'Ga je hier ook in bad?'

'Ja,' zei ze voldaan.

'En krijg je goed te eten?'

'Ja.'

De toon waarop ze dat zei, bevestigde maar al te goed dat dit alles haar thuis ontbrak. Maar na een korte stilte begaf zij zich weer naar het raam en staarde naar buiten.

'Waar staat jullie huis, Maria?'

Het gebaar met de hand ging vergezeld van een spanning over het hele lichaam.

'Waar ben je liever: hier, waar je alles hebt, of thuis?'

Ze keek mij aan en wierp zich toen wild snikkend in mijn armen; zwaaiend met haar ene arm wees ze naar buiten.

'Arm kindje, arm gevoelig poppetje,' snikte ik met haar.

Ik wist niet anders te doen dan haar weer in de ruit te laten kijken; en bij het zien van het blauwe lint in haar haren begon ze weer te lachen en straalde haar gezichtje als een voorjaarsbloem.

Toen ik door de tuin terugging, keek ik om naar het raam. Zij lag met de ellebogen op de vensterbank en keek naar het huisje in de verte.

'Maria!'

Ze ging staan. Het was een wonder om haar zo te zien: met haar tengere lichaam in de wijde blauwe jurk, de lange hals, de blonde lokken en de zeldzaam fijne handen leek zij op een der musicerende engelen van Memlinc, in het Antwerpse museum.

De volgende dag moest ik terug naar de stad. De dokter verzekerde mij op grond van de bereikte vooruitgang, dat Maria geheel en al zou herstellen; het was een kwestie van tijd en goede verzorging.

'Wat mij betreft, dokter - ze mag net zo lang in het klooster blijven als u nodig vindt.'

'Mevrouw, dan kunt u rekenen op volledig herstel.'

Ik kon gerustgesteld vertrekken.

Een paar dagen later al kreeg ik een brief van de vader, die schreef dat Maria uit het klooster was gevlucht en recht naar huis was gelopen, met de ziekenjurk nog aan. 'Ze is nu toch bijna genezen. U moet begrijpen, mevrouw, we zijn arme mensen en mijn vrouw zegt dat het meisje met haar dertien jaar toch echt niet in het werk gemist kan worden.'

Toen ik de zomer daarna door het boomrijke landschap wandelde, kwam mij een koe tegemoet, gevolgd door een mank lopend meisje, wier ene arm slap langs het lijf hing. Toen ze vlak bij me waren, zag ik pas wie het meisje was.

'Maria!' riep ik ontzet.

Ze hield stil maar gaf geen teken van herkenning. Ze

was magerder dan ooit. Haar wangen waren vaalbleek, het goud van haar ogen was dof geworden, haar nog altijd mooie mondje was kleurloos, haar gebit goor; en de korenblonde haren waren verwilderd en zaten vol neten en korstjes. Ze werden door een rafelige lap stof bijeengehouden.

'Maria!'

Eensklaps spalkten haar ogen open: haar blik bleef op mijn kapsel rusten, waar ik een blauwsatijnen lint in droeg, nog van dezelfde rol van vorig jaar. Ik trok het los en gaf het haar. Ze nam het in haar hand, keek er aandachtig naar, verfrommelde het en brak in tranen uit. Dat was alles. Ik kon geen woord uit haar krijgen.

Wanneer ik langs haar huis kom, hoor ik het geschimp van de stiefmoeder over de nietsnut voor wie ze haar eigen kind tekort zou moeten doen, en op wandelingen kom ik Maria met haar koe soms tegen. Naast het gezonde dier vormt het menselijke wrak een tegenstelling, waar mijn hart van toekrimpt.

Over dit boek

[*]

Het rijkgeworden pauperskind Neel Doff werd al door haar eerste boek beroemd, een beschrijving van haar ellendige jeugd: ‘Jours de famine et de détresse’ uit 1911. In de recente Nederlandse vertaling ervan (‘Dagen van honger en ellende’) is een levensschets van de schrijfster opgenomen, waaruit ik in het geheugen wil terugroepen dat Neel Doff in 1911 al twee- of drieënvijftig was. In de tijd dat zij debuteerde, waren de beslissende gebeurtenissen in haar leven al achter de rug. Wat zij schreef over voorvallen ná haar jaren als kind en jonge vrouw heeft de tijd niet goed doorstaan (het slotverhaal van dit boek geeft een indruk van het beste wat zij op dit gebied bereikte); en haar enige roman is van weinig betekenis.

Het zijn dus de autobiografische geschriften waar het om gaat: behalve het genoemde werk nog ‘Keetje’ en ‘Keetje Trottin’ (in het Nederlands samengevat in ‘Keetje Tippel’) en een aantal schetsen of verhalen die op haar eigen jeugd zijn geïnspireerd of van haar eigen leven afgekeken. Ze staan verspreid in drie bundels, waaruit dit boek een keuze is. Eigenlijk aarzelt men, van verhalen te spreken. Sommige stukken sluiten zó nauw bij haar autobiografie aan, dat ze er praktisch een geheel mee vormen. Als een boekje over oud-Amsterdam vermeldt ‘de grote patsj omhoog kreeg het (diamant)vak zo omstreeks het jaar 1871’ en men weet dat Neel Doff toen twaalf of dertien jaar was, is de autobiografische achtergrond van ‘Het Dienstje’ al gegeven, en de schrijfster doet geen moeite om dat te verbergen. Bij andere verhalen zoals ‘Engelientje’ en ‘Het Bordeel’ doet ze dat wél, althans enigszins.

maar ze zijn duidelijk van zeer nabij waargenomen. Tekenend is bijvoorbeeld het optreden van Markers in beide verhalen, ofschoon er een tijdverschil van jaren tussen zit, en ze uit twee verschillende bundels komen: ‘Angelinette’ en ‘Contes farouches’. Het verhaal ‘De koukleum’ komt behalve in laatstgenoemd boek ook in ‘Une fourmi ouvrière’ voor.

Dit is het laatste boek dat van Neel Doff in vertaling zal verschijnen. Met zijn beide voorgangers vormt het éénderde van haar oeuvre, en ik geloof niet dat de rest op dit ogenblik aktueel is. Maar als van iemand na zoveel tientallen jaren drie boeken overblijven en ook werkelijk graag gelezen worden, is dat méér dan waarvan een schrijver dromen mag.

De vertaler